

SZABADOS ÁDÁM

KÜZDELEM
A SZENTHÁROMSÁGÉRT

Dórának, akivel együtt a Szentháromság belső közössége is megragadhatóbb számomra

TARTALOM

BEVEZETÉS

1. A KERESZTÉNY SZENTHÁROMSÁG-TAN

2. ATHANÁSZIOSZ PÜSPÖK

3. „FELNYÖGÖTT A VILÁG, MERT ARIÁNUS LETT!”

4. A FILIOQUE-VITA

UTÓSZÓ

BEVEZETÉS

„A Szentháromság elmondhatatlan és megfoghatatlan titka a keresztény hit fundamentuma és egyetlen forrása.”

(Amphilochije Radovic)

Az elmúlt években több ízben beszéltem a Szentháromságról a veszprémi Evangéliumi Keresztény Gyülekezetben. Úgy döntöttem, hogy ezek közül négyet – három előadást és egy igehirdetést – megpróbálok egy közös fonálra fűzve olvasható formában is hozzáférhetővé tenni. Három fő indítékom volt arra, hogy így együtt papírra vessem őket.

Legfontosabb ezek közül a Szentháromság iránt érzett hódolatom és csodálatom. Mélyen megindít Isten lényének ez a belső titka, és örömmel foglalkozom vele, ahányszor csak tehetem. Soha nem fogom elfelejteni azt a percet, amikor egy erdei séta közben Athanásziosz egyik írását olvastam, és belső kényszer hatására le kellett térdelnem, hogy csendben imádjam a Szentháromságot, aki Atya, Fiú és Lélek csodálatos és felfoghatatlan közössége.

Másik indítékom az volt, hogy rádöbentem, ma szinte senki nem ír úgy Isten lényéről, ahogy Athanásziosz tette. Mintha megkopott volna az igény arra, hogy mélyre ássunk, megelégszünk jóval kevesebbel, mint amennyit elődeink tudtak. Vajon lehetséges-e újra közkinccsé tenni néhányat ezek közül a régi gondolatok közül, melyek további elmélkedésre és imádatra indíthatnak eddig közömbös hívőket? Én sem fogok úgy írni, mint Athanásziosz. De remélem kedvet ébreszthetek némelyekben arra, hogy olvassanak a régiektől is. Vagy még inkább: ássanak mélyebben az Írásokban, ahol a Három-Egy Isten kijelentette magát!

Harmadik indítékom ezeknek az oldalaknak a megírására pedig az az érzésem volt, mintha a mai keresztények nagyrésze számára az igazság kérdése olyannyira relatívvá vált volna, hogy az evangéliumért folytatott küzdelem ma inkább gyanakvást mint lelkesedést vált ki belőlük. Vajon ismerjük-e még mártírjainkat? Tiszteljük-e őket? Tudjuk-e, hogy mit álltak ki az evangéliumért? Mondd-e még nekünk valamit az a szó, hogy *bátorság*? Emlékszünk-e arra, hogy „a gyáváknak... meglesz az osztályrésze a tűzzel és kénnel égő tóban”? Természetesen nem a tűzzel-vassal való térítésre, és nem is egy militáns fundamentalizmusra gondolok. De arra igen, hogy vegyük komolyan az apostoli figyelmeztetéseket, és küzdjünk az evangéliumért, mely egyszer s mindenkorra a szentekre bízott. A Szentháromságért vívott küzdelem (különösen Athanásziosz püspök állhatatossága) talán bátorító példa lehet ebben számunkra is.

* * *

„Küzdjete a hitért, mely egyszer s mindenkorra a szentekre bízott!” – mondja Júdás, Jézus Krisztus (fél)testvére. A kereszténység kezdeteitől nyilvánvaló volt, hogy a tiszta hitet meg kell őrizni, mert lesznek olyanok, akik megpróbálják azt elferdíteni. Péter apostol is megírta ezt második levelében:

„De voltak a nép körében hamis próféták is, mint ahogyan közöttetek is lesznek hamis tanítók, akik veszedelmes eretnkségeket fognak közéték becsempészni. Ezekkel megtagadják az Urat, aki őket megváltotta, így gyors pusztulást hoznak magukra. Sokan fogják követni kicsapongásaikat, akik miatt káromolni fogják az igazság útját, benneteket pedig szép szavakkal fognak kifosztani kapzsiságukban. Ellenük már régóta készen van az ítélet, és nem kerülük el kárhozatukat.” (2Pt 2,1-3)

János apostol szintén a hit tisztaságának védelmére figyelmeztet, mert az „antikrisztusok” eretnkségeket fognak behozni a keresztények közé, mellyel megpróbálják eltántorítani őket az igazságtól (1Jn 4,1-3; 2Jn 7-11). János elsősorban a később virágzó gnoszticizmus előfutáira gondolt, akik tagadták Jézus Krisztus teljes emberségét, Pál apostol azonban ugyanilyen elszántsággal küzdött a megigazulás ingyenességét megkérdőjelező judaizálók ellen is (Gal 1,6-9; 5,7-12).

Az apostoli hitért való küzdelem tehát szervesen kapcsolódott az első századi kereszténységhez, és ez nem változott a következő évszázadokban sem. Ennek a küzdelemnek vált részévé a Szentháromságért

vívott harc is, mely a negyedik században, az ariánus eretnekség színrelépésével érte el csúcspontját. Ahogy azonban látni fogjuk, a Szentháromság kérdése nem csak az ariánizmus ellenpontjaként vált fontossá, hanem az maga a keresztény hit szíve és ismertetőjele.

Mielőtt megnézzük magát a küzdelmet, fontos, hogy megismerkedjünk a keresztény Szentháromság-tan alapjaival, hogy a küzdelem bemutatásához szükséges fogalmaknak birtokában legyünk. A küzdelmet Athanásziosz személyes sorsán, majd a negyedik század zavaros pártharcainak bemutatásán keresztül szeretném elmondani. Végül kitérünk még egy pár száz évvel későbbi vitára is, mely további segítséget jelenthet a Szentháromság belső lényének megértése felé vezető úton.

* * *

„Isten, Atya, Fiú és Szentlélek, ó, áldás örökké buzgó forrása: járd át szívünk, elménk, életünk, tölts el minket dicséreteddel!” (Gerhard Tersteegen)

1. A KERESZTÉNY SZENTHÁROMSÁG-TAN

„Pedig bárki, aki helyesen gondolkodik, be kell hogy lássa, hogy a kifejezések, jöllehet az Írásokban így nem szerepelnek, mégis a Szentírásból vett tanítást tartalmazzák, és amikor kimondjuk őket, akkor ezt fejezik ki mindazok számára, akiknek hallása ép és egészséges az istenfélelemre.”

(Athanasziosz)

A Szentháromságról szóló tan a 381-es konstantinápolyi zsinat óta összekapcsolja az egyébként sok mindenben gyökeresen eltérő nézeteket valló keresztény felekezeteket. A kereszténység heterogén családján belül lehet beszélni egy „trinitárius” - azaz egy „Szentháromság-hívó” - egységről. Római katolikusok, keleti ortodoxok és protestánsok egyaránt hiszik a Szentháromságról szóló tant. A keleti és nyugati kereszténységet megosztó Filioque-vita már a Szentháromság *értelmezéséről*, nem pedig annak létéről szól. Ilyen értelemben tehát nem túlzás ma általánosságban *keresztény Szentháromság-tant* emlegetni.

Lehet, hogy sokaknak meglepő, de a *Szentháromság* kifejezés nincs benne a Bibliában. A keresztény egyház csak pár évszázaddal az Újszövetség megírása után dolgozta ki részletesen ezt a tant. Valószínűleg Tertullianus használta először a *Szentháromság* (trinitas) megnevezést a harmadik század elején. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a Biblia nem tanítja a Szentháromságot. A Biblia Istenét valójában csak a Szentháromság fogalmaival érthetjük meg.

A korai keresztények ösztönösen értették és vallották a Szentháromságot. Ahogy olvasták az apostoli írásokat és az Ószövetséget, teljesen természetes volt számukra, hogy csak egy Isten van, de tudták azt is, hogy az ő Megváltójuk, Jézus Krisztus is Isten és Úr, és hitték azt is, hogy a Szentlélek egy szinten helyezkedik el az Atyával és a Fiúval. Mindezt nem próbálták megmagyarázni pontos fogalmakkal. Elég volt számukra az, hogy egy Isten van, aki Atya, Fiú és Szentlélek.

Akkor kezdett szükségessé válni, hogy a Szentháromságról szóló tanítást megfogalmazzák, amikor megjelentek az eretnek mozgalmak. Ekkor sorra kerültek elő azok a kérdések, melyeket tisztázni kellett. Az első tisztázandó kérdés például a Logosz természetével volt kapcsolatos, akiről János evangéliumának bevezetőjében olvashatunk: *„Kezdetben volt az Ige (Logosz), és az Ige (Logosz) Istennél volt, és Isten volt az Ige (Logosz).”* Felmerült a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy az Ige Istennél volt, és ugyanakkor Isten is volt? Hogyan lehet a Logosz egyszerre maga Isten, és valaki más, aki Istennél van?

Próbáltak analógiákat keresni. Volt, aki azt mondta, hogy olyan ez, mint *a nap és a sugara*. A nap Isten, a sugara pedig a Logosz. Más azt mondta erre, hogy nem jó a kép, mert a nap és sugara között nincs egyenlőség, és a képből nem érzékelhető Isten és a Logosz közötti különbség sem. Inkább gondoljuk ezt el a következőképpen: olyan Isten és a Logosz kapcsolata, mint mikor egy fáklya lángjával meggyújtanak egy másik fáklyát. Ez a kép sem volt igazán elfogadható, mert így viszont a Logosz nagyon különbözőnek tűnt Istentől, hiszen a két külön fáklya azt sugallja, hogy a Fiú nem *egy* az Atyával. A Logoszról folytatott vita később egy másik dilemmát is felvetett: lehet-e egyáltalán Krisztust Istenként imádni? Mondhatjuk-e azt, hogy Jézus Krisztus maga Isten? Mondhatjuk-e azt, hogy a Fiú *egylényegű* az Atyával, vagy csak annyit mondhatunk, hogy *hasonló lényegű* mint az Atya? Örökkévaló vagy teremtett lény? „Elsőszülött a teremtmények között” (Kol 1,15) – mint aki maga is teremtmény, vagy mint aki az egész teremtett világ örököse és ura?

A Biblia és az ókeresztény egyház hitének beható tanulmányozása, valamint a hamis értelmezések kizárása után, a keresztények hitvallásokban (mindenekelőtt a Niceai-konstantinápolyi hitvallásban és az Athanasziosz-féle hitvallásban) fogalmazták meg azt a meggyőződésüket, hogy igenis imádkozhatjuk Krisztust Istenként, mert nem teremtett, hanem örökkévaló lény; bár az Atyától különböző, mégis Istennel egylényegű személy. Ezek után a Szentlélek istensége már magától értetődő volt, hiszen a Bibliában sok helyen együtt olvasunk az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről. Ebből a meggyőződésből következett a Szentháromságról szóló tan pontos megfogalmazása. A Szentháromság-tan kidolgozásával semmi többet nem tettek, mint hogy a Bibliának az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről szóló kijelentését úgy fogalmazták meg, hogy ezáltal kizárjanak minden olyan téves értelmezést, mely nincs összhangban a

bibliai kijelentéssel. A Szentháromság-tan nem a bibliai kijelentés *kiegészítése*, hanem a Biblia Istenről mint Atyáról, Fiúról és Szentlélekről szóló kijelentésének téves értelmezéseit kizáró *magyarázat*.

A Szentháromság-tan az ötödik századra általánosan elfogadott lett a kereszténységben, és ma is összekötő kapocs a keresztény felekezetek között, de az idáig vezető út - ahogy látni fogjuk - hosszú és küzdelmes volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a Biblia tanítása komolyan félreérthető lenne ebben a kérdésben. Sokkal inkább arról van szó, amiről az apostolok beszéltek: „De egyesek megzavartak titeket, és el akarják fordítani a Krisztus evangéliumát.” (Gal 1,6) „Ezekben van néhány nehezen érthető dolog, amelyeket a tanulatlanok és az állhatatlanok kiforgatnak, mint más írásokat is a maguk vesztére. Ti tehát szeretteim, mivel előre tudjátok ezt, vigyázzatok, hogy az elvetemültek tévelygései el ne sodorjanak, és saját biztos meggyőződéséteket el ne veszítsétek.” (2Pt 3,16-17)

Megérthető-e a Szentháromság?

Jogosan tehetné fel most valaki a kérdést, hogy egyáltalán megérthető-e a Szentháromság, vagy Isten belső lényét kutatni eleve kudarcra ítélt vállalkozás. Elsőre azt válaszolnám erre a kérdésre, hogy természetesen *nem* megérthető a Szentháromság, mivel Isten lényét ember nem tudja teljesen megérteni. A Szentháromság titkai olyan dolgok, amelyekbe belekóstolhatunk egy kicsit, de igazából nem tudjuk megragadni azokat. Ha még egy kisbaba születését sem tudjuk felfogni, hogy tudnánk akkor a mindenható, örökkévaló Istent kifürkészni?

Az előbbieket leszögezve ugyanakkor sietve hozzátenném azt a választ is, hogy *igen, megérthetjük* a Szentháromság-tant, hiszen vannak ehhez fogódzóink a Bibliában. Az Szentháromság-tan nem spekuláció, hanem a Bibliából kiolvasható igazságok összefoglalása. Az egész evangéliumi hit Szentháromság-központú. Ha nem értjük meg a Szentháromság alapjait, minden homályban fog maradni, a többi keresztény tant sem fogjuk tudni megérteni.

Ne legyünk lusták! Nagyon sok dolog van az életben, ami bonyolult, és amin sokat kell gondolkodni. Pál azt mondja Timóteusnak: „Gondolkozz azon, amit mondok, mert az Úr megadja majd neked, hogy mindent megérts.” A keresztény hitben rengeteg dolog van, amit gondolkodás, elmélkedés nélkül nem fogunk megérteni, ha viszont elgondolkodunk rajtuk, akkor Istentől várhatjuk azt, hogy megadja a megértést. Hogyan is képzelhetjük azt, hogy amikor a felfoghatatlan, végtelen, örökkévaló Isten belső lényéről van szó, akkor azt minden energiabefektetés nélkül meg tudjuk érteni. Az igaz, hogy Isten rejtőzködő Isten, és csak az alázatos embernek nyitja fel magát. De kötelességünk törekedni arra, hogy őt megismerjük úgy, ahogyan van. Isten hív bennünket, hogy ismerjük meg az ő lényének gazdagságát. Azt akarja, hogy álljunk meg előtte, és csodálkozzunk, térdeljünk le, és dőbbenjünk meg. Ismerjük őt meg úgy, ahogy létezik: ATYA, FIÚ, SZENTLÉLEK – TELJES SZENTHÁROMSÁG, EGY ÖRÖK ISTEN.

Némelyek szerint azért nem lehet Isten lényét megérteni, mert ellentmondás van benne. Ez nem igaz. A Szentháromság esetében nincs szó ellentmondásról. Akkor beszélhetnénk ellentmondásról, ha azt állítanánk, hogy *egy Isten* van és *három Isten* van. Ez képtelenség lenne. De mi nem ezt állítjuk, hanem azt, hogy *egy Isten* van, aki *három személyben* létezik. Egy lényeg, három személy. Ez nem ellentmondásos, sokkal inkább *felfoghatatlan* a számunkra. A Szentháromság-tan e két igazsága inkább olyan, mint egy görög katedrális kupolája, melynek tartóoszlopai az elején két párhuzamos vonalnak tűnnek, de tudjuk rólok, hogy fent a magasban összetalálkoznak.

A Biblia tanítása

Az Ószövetségben nincs egyértelmű tanítás arról, hogy Isten három személyben létezne, olyan utalásokat látunk viszont, melyek abba az irányba mutatnak, hogy az Istenség belül van valamiféle pluralitás. Rögtön a Biblia elején Isten például azt mondja: „Teremtsünk embert a magunk képére!”. Ez egy biztosnak látszó utalás arra, hogy Isten több személyben létezik. (A héberben nem létezett a királyi többes, tehát itt Isten nem mint uralkodó használja a többszámot.) Később a Babel-tornya épülésénél is azt olvassuk: „Szálljunk le, nézzük meg, hogy mit építenek.”

Amikor az Ószövetségben a *Messiásról* olvasunk, azt látjuk, hogy bár különbözik Istentől (Isten küldi őt), mégis isteni személy (Dávid királynak például ura). Ugyanezt mondhatjuk el Isten megszemélyesített *igéjéről* és *bölcsességéről* is, de hasonló képet fest az Ószövetség Isten *lelkéről* is. Az *Úr angyalára* vonatkozó utalások is ide tartoznak. Az Úr angyalát Isten küldte el, és mégis gyakran Istenként imádják. Ezekből arra következtethetünk, hogy Isten egy, de valamilyen módon mégis több személy.

Ha a Szentháromságot a Bibliában keressük, akkor erre a legvilágosabb utalások az Újszövetségben vannak. A kijelentés fokozatos, az Újszövetség istenképe már sokkal többet tartalmaz Isten önmagáról adott kijelentéséből, mint az Ószövetség. Itt látjuk jóval egyértelműbben, világosabban azt is, hogy Isten Szentháromságként létezik. Azt, amit az Újszövetség erről a témáról kinyilatkoztat, három fő tanításban lehet összefoglalni:

1. *Isten három személyben létezik.* A Máté 28,18-ban olvassuk: „megkeresztelvén őket az *Atyának*, a *Fiúnak* és a *Szentléleknek* nevében”. A 2 Korinthus 13,13-ban pedig ezt: „Az *Úr Jézus Krisztus* kegyelme, az *Isten* szeretete és a *Szentlélek* közössége legyen mindannyiunkkal.” Az Efézus 4,4-6-ban is egymás mellett láthatjuk mindhárom személyt: „egy a *Lélek*... egy az *Úr*... egy az *Istene és Atyja* mindeneknek”. Péter apostol a következőképpen kezdi első levelét: „Péter, Jézus Krisztus apostola, Pontusz, Galácia, Kappadócia, Ázsia és Bitinia szórványában élő jövevényeknek, akik ki vannak választva az *Atya Isten* eleve elrendelése szerint a *Lélek* megszentelő munkája által az engedelmességre és a *Jézus Krisztus* vérével való meghintésre: Kegyelem és békesség adassék nektek bőségesen.”

2. *Mindhárom személy teljesen Isten.* Külön-külön mindhárom személyről olyan dolgokat állít a Szentírás, melyeket egyébként csak Istenről mond. Amit Isten lényéről tanít, azt állítja az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről külön-külön is. „A tan bibliai alapja az a tény, hogy mindegyik személy rendelkezik olyan tulajdonsággal, amely csak *Istené* lehet, és mindegyik cselekszik olyasmint, amit csak *Isten* tehet.” (Szalai András)

Rengeteg igeverssel lehet alátámasztani, hogy a Biblia egyedül Istent jellemzi bizonyos tulajdonságokkal, mégis alkalmazza azokat külön az Atyára, a Fiúra és a Lélekre is. Isten az *Úr*, de *Úr* az *Atya* is (Mt 11,25), a *Fiú* is (ApCsel 2,36) és a *Lélek* is (2Kor 3,17). Isten örökkévaló és halhatatlan, de igaz ez az *Atyára* is (Jn 5,26), a *Fiúra* is (Zsid 13,8) és a *Lélekre* is (Zsid 9,14). És hosszasan lehet még sorolni: Isten szent, mindenütt jelenvaló, mindentudó, mindenható, teremtő, gondviselő, a megváltás és ítélet a kezében van, - de ugyanezt látjuk az *Atyáról*, a *Fiúról* és a *Lélekről* külön-külön is.

Jézus feltámadásának a Biblia szerint Isten az oka, mégis külön olvasunk arról is, hogy az *Atya* támasztotta fel, arról is, hogy *ő* magát támasztotta fel, és arról is, hogy a *Szentlélek* ereje támasztotta fel. A hívő újjáteremtése, igazzá nyilvánítása és megszentelése mind Isten műve, de külön is olvasunk arról, hogy ez az *Atyának*, a *Fiúról* vagy a *Szentléleknek* a műve. A dicsőség egyedül *Istené* - mégis az áll az Igében, hogy dicsőséget kap az *Atya*, dicsőséget kap a *Fiú* és dicsőséget kap a *Szentlélek* is. Az imádat egyedül Istent illeti - mégis látjuk azt, hogy az imádat az *Atyát* illeti, a *Fiút* illeti, a *Szentlelket* illeti. Tehát mindhárom személy isteni tulajdonságokkal rendelkezik.

A Biblia azt is egyértelműen kimondja, hogy az *Atya* teljesen Isten (Jn 6,44-46; Róm 1,7; 1Kor 8,6; Ef 4,6), a *Fiú* teljesen Isten (Jn 1,1.18; 10,30; 20,28; Róm 9,5; Kol 2,9; Tit 2,13; Zsid 1,8; 1Jn 5,20; Jel 1,17; 19,16) és a *Lélek* is teljesen Isten (Mt 12,31-37; ApCsel 5,3-4; 16,6-10).

3. *Csak egy Isten van.* Az 5 Mózes 6,4-ben ezt olvassuk: „Halld meg Izrael, az *Úr* a mi Istenünk egyedül az *Úr!*” „Ezt mondja az *Úr*, Izrael királya és Megváltója, a Seregek Ura: *Én* vagyok az első és az utolsó, rajtam kívül nincs Isten.” - olvassuk Ézsaiás könyvében. A Róma 3,30-ban azt írja Pál: „Mert egy Isten van, aki megigazítja a körülmetéltet hitből és a körülmetéletlent hit által”. Jakab pedig: „Te hiszed, hogy egy az Isten. Jól teszed.” A Biblia tehát egyértelműen tanítja azt, hogy *csak egy Isten van*.

És itt van a probléma, mert a véges értelmünkkel ezt a pontot nehezen tudjuk összeegyeztetni az előzőekkel. Azt a tanítást könnyen megértenénk, hogy csak egy Isten van, és van három személy (akik közül csak az *egyik* az Isten). Azt is könnyedén elfogadnánk, hogy ha három isteni személy van, akkor *három Isten* létezik. De hogy mindhárom állítás egyszerre igaz legyen (az *Atya*, a *Fiú* és a *Lélek* különböznek egymástól, mindhárom személy Isten, és mégis csak egy Isten van), meghaladja emberi felfogóképességünket.

Tévelygések

Sokan látták a fenti nehézséget, és úgy próbáltak logikus megoldást találni rá, hogy a három közül valamelyik állítást tagadták. Ekkor születtek a tévelygések. Ha az ember megpróbálja Istent saját véges értelméhez igazítani, bálványt csinál magának. A Bibliában látható állítások bármelyikének tagadása tévelygéshez, eretnkséghez vezet. Mind a három eretnkség, mely e tételek valamelyikének tagadásából származhat, megjelent az egyháztörténetben. Ezeket idegen szavakkal modalizmusnak, arianizmusnak és triteizmusnak nevezték.

1. *Modalizmus*. Főleg a korai nyugati egyházra volt jellemző ez a felfogás, mely a Biblia első tanítását tagadta, vagyis azt, hogy Isten három személyként létezne. Egy nagyon finom tévedésről van itt szó, mert a modalisták hittek az Atyában, a Fiúban és a Szentlélekben, csak azt állították, hogy ez a három egy és ugyanazon személy három megnyilvánulása. Isten az Ószövetség idején Atyaként nyilvánult meg, az evangéliumokban Fiúként, a pünkösdi esemény óta pedig mint Szentlélek. Mivel nem három különböző személyről van szó, ezért amikor Isten Atyaként jelenik meg, akkor nem létezik úgy mint Fiú, sem úgy mint Szentlélek. Mikor Fiúként jelenik meg, nem létezik úgy mint Atya és úgy mint Szentlélek. Most pedig, amikor Szentlélekként van jelen, sem mint Atya, sem mint Fiú nem létezik.

A modalizmus tévelygését egy hasonlattal lehetne bemutatni. A modalisták istenképe olyan, mint a víz különböző halmazállapotai. Nulla fok alatt a víz halmazállapota jég, nulla és száz fok között víz, száz fok felett pedig gőz. Ezek külön állapotok, ugyanazok a vízmolekulák *vagy jég, vagy víz, vagy gőz* formájában léteznek. A modalisták szerint Isten hasonlóképpen egyszer ilyen, másszor olyan, de egyszerre ilyen is és olyan is nem lehet.

Mi ezzel a tannal a probléma? Az egyik komoly probléma az, hogy ha így gondolkodunk a Szentháromságról, akkor nem lehetséges a személyek közötti kapcsolat. Jézus nem tudott volna imádkozni az Atyához, és most sem tudna közbenjárni értünk, hiszen amikor Isten Fiúként nyilvánul meg, akkor nem létezik mint Atya. Nem történhetett volna meg az sem, ami megtörtént Jézus keresztségekor, hogy galamb formájában leszállt rá a Szentlélek, és hangot hallott az Atyától, a mennyből, mely ezt mondta: „Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm!” Ebben az epizódban a Szentháromság mindhárom személye egyszerre jelen van. Ha a modalizmus igaz lenne, a fenti eset nem történhetett volna meg.

Van ezzel a tanítással egy még nagyobb probléma. Ha Isten nem három személyként létezne, akkor nem lehetne szeretetről beszélni Isten lényén belül. Ez azt vonná magával, hogy ahhoz, hogy Isten szerethessen (és ez lényének természete), teremtenie kellett valamit, amit szerethet. Ebből viszont az következne, hogy Isten nem az a független, szabad lény, akinek a Biblia őt leírja. A modalizmus eltorzítja és függő helyzetbe hozza a mindenható Istent. Ezzel szemben Istennek soha nem volt arra szüksége, hogy szeretetének tárgyat teremtsen. Miért? Azért, mert az Istenségben belül az Atya, a Fiú és a Szentlélek között létezett egy örökkévaló, tökéletes szeretet! Ha tagadjuk, hogy Isten három személyként létezik, azzal azt tagadjuk, hogy Istennek önmagában van léte és nincsen szüksége semmire.

2. *Arianizmus*. Ez a tévelygés a Szentírás második állításának tagadásából, vagyis a Fiú, a Szentlélek, vagy mindkettő istenségének vagy teljes istenségének tagadásából származott. Ezt a tanítást a negyedik században élt alexandriai presbiter, Áriusz után szokták *arianizmusnak* nevezni. (A reformáció idején *szocinianizmusnak* neveztek egy ehhez hasonló tévelygést. Az arianizmus mai képviselői legfőképp a Jehova Tanúi szervezete és az unitárius felekezetek.) Áriusz azt tanította, hogy a Fiú és a Szentlélek nem öröktől fogva létező lények, hanem az idő egy pontján (vagy az időn kívül) Isten teremtette őket. Ennélfogva a Fiú és a Szentlélek alsóbbrendűek, nem lehetnek egyként az Atyával. A Fiú legfeljebb hasonló lényegű lehet mint az Atya.

Talán ezt lehet a korai egyházat fenyegető veszélyek közül a legnagyobbak nevezni, mert a három tévelygés közül ez az, amely leginkább megrabolja Krisztus dicsőségét, és így lehetetlenné teszi a megváltást. Kr. u. 325-ben Niceában összeült egy egyetemes keresztény zsinat, melyen Áriusz nézeteit vitatták meg. Miután világossá vált, hogy Áriusz mást tanít, mint amit a keresztények ösztönösen hittek és vallottak, megalkották a Niceai hitvallást. Ezt néhány évtizedes komoly hitvita követte, melynek során a Niceai hit képviselői kis híján alul maradtak. 381-ben Konstantinápolyban végül egy kis kiegészítéssel végleg megerősítették a hitvallást. Ez lett a Niceai-konstantinápolyi hitvallás. Nézzünk meg a két iratból három részletet, melyek fontosak a Szentháromság szempontjából:

„Jézus Krisztus az Atyától, vagyis az Atya lényéből (uszia) nemzetett egyszülött, Istenből való Isten, világosságból való világosság, igaz Istenből való igaz Isten. Nemzetett, nem teremtett, egyként(eg)ű (homousziosz) az Atyával, aki által lettek mindenek, amik a mennyben és amik a földön vannak.” /Niceai hitvallás/; „Akik pedig azt mondják, hogy volt valaha, amikor nem volt, és mielőtt nemzetett nem volt, és, hogy nem létezőkből lett vagy más valóságból, vagy lényből való, vagy hogy teremtett, változható vagy, változandó az Istennek a Fia, azokat átokkal sújítja az egyetemes és apostoli egyház.” /Niceai hitvallás/; „A Szentlélek az Atyával és a Fiúval együtt imálandó, és együtt dicsőítendő.” /Niceai-konstantinápolyi hitvallás/

3. *Triteizmus*. Ez a tévelygés a háromistenhit, mely a Bibliának azt az állítását tagadja, hogy csak egy Isten van. A triteizmus felbukkanása inkább jószándékú tévedés volt, mint tudatos tagadás. A negyedik században a keleti egyházatyák különböző hasonlatokat kerestek a Szentháromság körülírására, de némelyik hasonlat olyannyira rossz volt, hogy az általa bemutatott hit a szigorú monoteizmust követő

zsidók és muzulmánok szemében joggal tűnt háromistenhitnek. Ezek a keleti teológusok nem tagadták Isten egységét, de inkább három személy közös *céljairól* és *szándékairól*, mint közös *lényegéről* beszéltek. Ezzel azt az érzetet keltették sok hívőben, mintha a valóságban tényleg három Isten lenne, akik teljes egyetértésben vannak egymással. Egységük nem több annál, mint három ember tökéletes összhangja és egyetértése. Az egyik kappadókiai teológus még olyan hasonlattal is élt, hogy az Atya, a Fiú és a Lélek lényegének egysége olyan, mint Péter, Pál és Barnabás közös részesedése az emberi természetben. Ezek a megközelítések éppen azt a Szentháromság-hitet kérdőjelezték meg, melyet illusztrálni akartak, és inkább egy triteista szemléletet hintettek el.

A triteizmus nem egyeztethető össze a Biblia tanításával. A Biblia hite szigorú monoteizmus (egyistenhit). Ha túlhangsúlyozzuk az Atya, a Fiú és a Lélek különállóságát, jó orvosság lehet, ha elkezdjük újra tanulmányozni az Ószövetséget. Ott ugyanis a napnál is világosabb, hogy csak egy Isten van. „*Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet.*” – olvassuk a Biblia első mondatát. Ézsaiás könyvében pedig maga Isten kiált népéhez: „*Ti vagytok a tanúim - így szól az Úr -, és szolgálím, akiket kiválasztottam, hogy megismerjétek, higgyetek bennem, és megértésétek, hogy csak én vagyok. Előttem nem lett isten, és utánam sem lesz.*” A keresztény egyház csatlakozott ehhez a bizonyágtételhez, ahogy a Westminsteri kiskaté 5. kérdésére adott válasza is megfogalmazza: „*Csak egyetlen élő és igaz Isten van.*” Vagy ahogy Pál apostol mondja a Timóteusnak írt első levelében: „*Mert egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Krisztus Jézus.*” A Szentháromságról szóló tant tehát nem szabad úgy magyaráznunk, hogy az valamiképpen is háromistenhitet eredményezzen.

Hogy viszonyulnak a személyek Isten lény(eg)éhez?

Miután megvizsgáltuk a Biblia három állítását a Szentháromsággal kapcsolatban, és megemlítettük a három létező eretnekséget is, fel kell tennünk azt a kérdést, hogy vajon hogyan viszonyulnak a személyek Isten lény(eg)éhez. Kezdjünk alázattal és szent félelemmel behatolni a Szentháromság Isten általunk megismerhető lényébe, és próbáljuk megérteni, mit is jelent az, hogy „*Az Atya, a Fiú és a Szentlélek három-egy Isten.*” Három megállapítás segíthet abban, hogy jobban értsük az isteni személyek és az isteni lényeg viszonyát. Talán itt is igaz az, hogy amikor a Szentháromságról állítunk valamit, azzal nem annyira valódi megértésről vagy megismerésről teszünk bizonyágot, inkább egy helytelen értelmezést tagadunk. A Szentháromság egy titok. Valószínűleg többet tudunk arról, hogy mi *nem* a Szentháromság, mint arról, hogy valójában mi is az (vagy ki is ő!). Helyesnek látszik kimondani a következőket:

1. *Mindhárom személy teljesen Isten.* Isten lényét nem lehet három részre osztani. Tehát nem arról van szó, hogy az Atya egyharmad Isten, a Fiú egyharmad Isten és a Szentlélek is egyharmad Isten, és a három harmad tesz ki egy egészet. Ez ugyanis azt jelentené, hogy az Atya nem teljesen Isten, az isteni tulajdonságoknak csak nagyjából egyharmadával rendelkezik. Ugyanez lenne igaz a Fiúra és a Szentlélekre is. A Biblia tanítása alapján el kell utasítanunk ezt a megközelítést, és állítanunk kell, hogy mindhárom isteni személy *teljesen* Isten (vö. Kol 2,9).

2. *Mindhárom személy rendelkezik az összes isteni tulajdonsággal.* A személyek nem Isten lényéhez hozzáadott tulajdonságok, hiszen ebben az esetben lennének olyan tulajdonságok, amelyekkel csak az Atya, csak a Fiú, vagy csak a Szentlélek rendelkezne. Az isteni szerepek valóban különbözőek (ahogy ezt látni fogjuk), de ha az isteni tulajdonságokról állítjuk ezt, akkor megint a személyek *teljes* istenségét kérdőjeleznénk meg. Ha a személyeket az isteni lényeghez hozzáadott isteni tulajdonságoknak gondoljuk el, akkor a Szentháromságról alkotott képünk valójában inkább hasonlít egyfajta „Szentnégyesség”-re, ahol beszélhetünk egy isteni lényegről, egy Atyáról, egy Fiúról és egy Szentlélekről. Hogy ezt elkerüljük, nagyon fontos azt állítani, hogy mindhárom személy rendelkezik az összes isteni tulajdonsággal és teljes isteni lényeggel, és nincs Istenből semmi ezen kívül.

3. *Egy lényeg (uszia), három személy (hüposztázisz).* A fő kérdés most az, hogyan lehetne biblikus módon megfogalmazni Isten belső lényének ezeket az igazságait. A korai egyház rengeteget bajlódott ezzel a kérdéssel, és próbáltak megfelelő szavakat találni, melyekkel úgy tudják leírni a Szentháromságról szóló tant, hogy ne jussanak valamilyen téves következtetéshez.

Az ariánizmussal vívott harc során a görög egyházban végülis két szót találtak, melyeket egyetemesen el is fogadtak. Az egyik szó az *uszia* (lényeg) vagy *usziosz* (lényegű) volt. Ez Madách révén talán ismerős a magyar fülnek, hiszen híres drámájában írt a *homousziosz* és a *homoiusziosz*, azaz egylényegű és hasonló lényegű kifejezésekről, rámutatva a két szó közötti csupán „i” betűnyi különbségre (homo = azonos, homoi = hasonló). A korabeli görög tudósok azonban tudták, hogy az az egy „i” betű nem *csak* egy „i” betű, hanem akár az igaz és hamis tanítás közötti kardinális különbség jele

is lehet. Az *uszia* szóval Isten lényegének egységére utaltak. Amikor ezt latinra fordították, a *substantia* kifejezést használták, melyet magyarul szintén *lényegnek* fordítunk. Isten egy *uszia* (*substantia*), vagyis egy lényeg.

A másik szó, amit a görög nyelvben találtak a *hüposztaszisz*, amit nagyon nehéz volt latinra fordítani. Több próbálkozás után végül a *subsistentia* (személy) szónál maradtak, mely azonban nem adja vissza tökéletesen a görög kifejezést. Amikor ugyanis *személyre* gondolunk, akkor a mi fejünkben (a latin gondolkodáshoz hasonlóan) nagyon erős „határtudat” és a különállóság érzése kapcsolódik a fogalomhoz. A görög *hüposztaszisz* szóban nem ilyen egyértelmű ez a különállóság. Mégis talán ez a legjobb fordítás, mert így meg tudjuk különböztetni Istenben azt, ami egy (lényeg), attól, ami három (személy). Az *uszia* és *hüposztaszisz* közötti különbségtétel eredményeképpen azt mondhatjuk Isten belső lényéről, hogy az Atya osztozik az Istenség teljes lény(eg)ében (*uszia*), mégis különbözik a Szentlélek személyétől (*hüposztaszisz*) és a Fiú személyétől (*hüposztaszisz*). Ugyanez igaz a Fiúra és a Szentlélekre is.

Talán segít a megértésben, ha megpróbáljuk elképzelni, hogy vajon mi az, amit Isten magáról mint Szentháromságról el tudna mondani. Tudná azt mondani, hogy: „*Én a Fiúval és a Szentlélekkel együtt Isten vagyok.*”, vagy azt, hogy „*Én az Atyával és a Szentlélekkel együtt Isten vagyok.*”, vagy pedig azt, hogy „*Én az Atyával és a Fiúval együtt Isten vagyok.*” Ilyenkor Isten valamelyik *hüposztaszisz*a (személye) szólalna meg (ahogy például az Atya mondta, hogy „*Szálljunk le, nézzük meg, hogy mit építenek!*”, vagy a Fiú, hogy „*Én és az Atya egy vagyunk.*”). De a megdöbbentő dolog az, hogy Isten a következőt is tudná mondani: „*Én Atya, Fiú és Szentlélek vagyok, az egyetlen igaz Isten.*” Ebben az esetben az isteni *uszia* (lényeg) szólalna meg (ahogy ezt Isten rengeteg alkalommal teszi is, mint például Ézsaiáson keresztül: „*Én vagyok az első és az utolsó, rajtam kívül nincs Isten.*”). Isten meg tud nyilatkozni úgy is, mint *egy Isten*, és úgy is, mint *három személy*, mert ő valóban *egy isteni lényeg és három személy*.

Hogyan viszonyulnak egymáshoz a Szentháromság személyei?

Eddig azt vizsgáltuk, hogy hogyan viszonyulnak a személyek *Isten lény(eg)éhez*. Most azt fogjuk kutatni, hogy hogyan viszonyulnak a személyek *egymáshoz*. Teológusok gyakran megkülönböztetnek egymástól *üdvrendi* és *lényegi* (ontológiai) Szentháromságot. Ezek szakkifejezések arra a két különböző módra, ahogyan megismerhetjük Istent mint Szentháromságot.

A Szentháromság megismerésének egyik módja az, hogy a Bibliát olvasva azt figyeljük, hogy Isten az üdvtörténet során hogyan nyilatkoztatta ki magát. Ekkor azt látjuk, hogy kinyilatkoztatta magát úgy mint Atya, úgy mint Fiú és úgy mint Szentlélek. Azt is látjuk, hogy a Fiú valahogyan viszonyul az Atyához (Jézus földi élete során például engedelmeskedett az Atyának), és a Szentlélek is valahogyan viszonyul az Atyához és a Fiúhoz (Jézus például azt mondta, hogy „*Kérem az Atyát, és az Atya elküldi nektek a Szentleket.*”). Az így kirajzolódó képet nevezik *üdvrendi* Szentháromságnak.

Vajon egyezik-e ez azzal, ahogyan Isten öröktől fogva létezik (ezt nevezik *lényegi* Szentháromságnak)? A Bibliában található utalások alapján a válasz az kell legyen, hogy igen. Az a kapcsolat, ami az Atya és a Fiú között létezik, örökkévaló kapcsolat (vö. Jn 17,20-24; 1Kor 15,28; Zsid 1,5), és ugyanez igaz a Lélekkel való viszonyra is (Jn 15,26; 16,13-15). Mivel azonban az Igéből viszonylag keveset tudhatunk a *lényegi* Szentháromságról, azt feltételezzük, hogy az *üdvrendi* Szentháromság egyfajta leképeződése az öröktől fogva létező kapcsolatoknak. A három személy egymáshoz fűződő viszonyáról ezért a legtöbbet abból tudjuk, ahogy az üdvtörténet során egymáshoz kapcsolódnak. Nézzük meg külön ezeket a viszonyulásokat.

1. *Az Atya kapcsolata a Fiúval*. Talán az Atya és a Fiú örök kapcsolata a legizgalmasabb. A második isteni személy nem csak Fiú, de kimondott *Ige* is, Isten *képmása* is, és Isten dicsőségének *kisugárzása* is. Mégis a legismertebb és leggyakrabban használt elnevezés az, hogy *Fiú*, Isten egyszülött Fia. Ehhez társul egy fontos fogalom, mégpedig a *nemzés*. „*Fiam vagy te, ma nemzetelek téged!*” – mondja az Atya a Fiúnak a világ teremtése előtt. A *nemzés* eredményének tekinthetjük a másik ehhez kapcsolódó fogalmat, a *születést*. A Biblia többször egyszülött vagy elsőszülött Fiúnak nevezi Jézus Krisztust. Az Atya és a Fiú kapcsolatában a legfontosabb dolog tehát a *nemzés* vagy *születés*. A Fiú az Atyától születik, az Atya nemzi a Fiút. Az Atya úgy viszonyul a Fiúhoz, ahogy egy apa viszonyul a fiához, és a Fiú úgy viszonyul az Atyához, ahogy egy fiú viszonyul az apjához. A Szentháromságon belül tehát van egy atya-fiú viszony, melyet a *nemzés* és *születés* felcserélhetlensége határoz meg, és a *nemző* és *egyszülött* közötti szeretet forraszt egybe (vö. Jn 17,28).

De van itt egy feszítő kérdés, amelyet meg kell válaszolni. Mikor történt ez a nemzés? Emlékezzünk a Niceai hitvallás záradékára: „*Akik pedig azt mondják, hogy volt valaha, amikor nem volt, és mielőtt nemzetett nem volt, és, hogy nem létezőkből lett vagy más valóságból, vagy lényből való, vagy hogy teremtett, változható vagy, hogy változandó az Istennek a Fia, azokat átokkal sújta az egyetemes és apostoli egyház.*” Ha a Fiú született, akkor „volt valaha, amikor nem volt”? A Niceai hitvallás ezt elutasítja. Egyetlen helyes válaszunk lehet a nemzés idejére vonatkozóan, az pedig az, hogy örökké! Ha nem ezt a választ adjuk, akkor tévelygésbe jutunk. Azt kell mondanunk erről a nemzésről, vagy születésről, hogy bizonyos értelemben *mindig megtörtént*, soha nem volt olyan, amikor azt lehetett volna mondani, hogy nem történt meg!

Leginkább talán az segíthet ezt megérteni, ha elképzelünk egy kimerevített videóképet vagy egy pillanatfelvételt egy születésről, és azt a pillanatot képzeletben kivetítjük az örökkévalóság mindkét síkjára. Látjuk a születés folyamatának végső pillanatát, és mégis azt mondjuk, hogy ez a kép soha nem változott meg és soha nem is fog megváltozni. Mindig ez történt, mindig ilyen volt és mindig ilyen lesz. Valami ilyesmit kell állítanunk az Atya és a Fiú kapcsolatáról is. Ez a születés örökké megtörtént. Mindezt azért nem tudjuk megérteni, mert véges lényekként képtelenek vagyunk felfogni az örökkévalóságot, hiszen nekünk volt kezdetünk, és lesz végünk. Ezért mondja az elfáradt Prédikátor is: „...az örökkévalóságot is az emberi értelem elé tárta, de az ember mégsem tudja felfogni...”. Ám ez Istenre nem igaz, mert ő mindig is létezett és mindig is létezni fog. Ő változatlan, tegnap, ma és mindörökké ugyanaz.

Ez azt jelenti, hogy soha nem volt olyan, hogy a Fiú nem létezett. Soha nem volt olyan, hogy „azelőtt, mielőtt ő nemzetett”. Soha nem volt olyan, hogy az Atya egyedül lett volna. Isten mindig három személyben létezett, mint Atya, Fiú, Szentlélek. A nemzés tehát egy örökkévaló viszony, soha nem volt úgy, hogy „azelőtt” lett volna, és soha nem lesz úgy, hogy ez megváltozna. Az Atyából soha nem lesz Fiú, a Fiúból soha nem lesz Atya, kettőjük viszonya soha nem cserélődik fel, nem kezdődik el, és nem is szűnik meg. Az egyszülött Isten mindig is ott volt az Atya kebelén (Jn 1,18), mert mielőtt Ábrahám lett, ő VAN (Jn 8,58). Ő a VAGYOK, a másik VAGYOKkal együtt, aki nemzette őt, és akivel ő egyetlen VAGYOK AKI VAGYOK, JHVH.

A másik kérdés a nemzéssel kapcsolatban az, hogy ha az Atya és a Fiú közötti viszony felcserélhetetlen, akkor lehet-e alá-fölé rendeltségről beszélni kettejük között? A válasz erre az, hogy lehet, de világossá kell tenni, hogy ez csak a Szentháromságon belüli szerepükre igaz, lényegükben viszont mindig egyenlőek voltak és mindig egyenlőek is maradnak. A nemzés magával hozza azt, hogy a született Fiú teljes mértékben örökli az Atya természetét és osztozik az isteni lényegben. (Ez a legnagyobb különbség a Fiú és a fiak között. Jézus az Isten *egyszülött* Fia, mi viszont Istennek olyan fiai vagyunk, akik nem osztoznak Krisztussal együtt az isteni lényegben.) Mivel az Atya is teljes mértékben osztozik az isteni lényegben, a Fiú is teljes mértékben osztozik az isteni lényegben, ezért minden alárendeltség csak szerepekről szól.

A Szentháromságon belüli szerepek a nemzés sorrendjének megfelelően különbözőek. Az Atya küldi a Fiút, a Fiú engedelmeskedik az Atyának. Az Atya mint Fiát szereti az Egyszülöttet, a Fiú mint Atyját szereti a Nemzött. Leginkább talán a férj és feleség közötti bibliai szerepek segítenek ezt megérteni. Pál apostol tudatosan alkalmazza ugyanazt a hierarchikus elképzelést a férj és a feleség viszonyára, mint az Atya és a Fiú kapcsolatára: „Szeretném ha tudnátok, hogy minden férfinak feje a Krisztus, az asszony feje a férfi, a Krisztus feje pedig az Isten.” (1Kor 11,3) A férj és a feleség között nincsen értékbeli különbség, mindketten Isten képmását hordozó emberek. Szerepükben a Biblia alapján azonban van különbség: a feleség alárendeli magát a férjének, a férj pedig szerető feje feleségének.

2. *A Szentlélek kapcsolata az Atyával és a Fiúval.* Hogyan viszonyul a Szentlélek az Atyához és a Fiúhoz? Ha az Atya és Fiú kapcsolatát a *nemzés* jellemzi, akkor a Szentléleknek az Atyával és Fiúval való kapcsolatát pedig a *származás* szóval jelölhetjük (vö. Jn 15,26). Azért tettek teológusok különbséget, mert ha a Szentlélekre is a nemzést, vagy a születést használnánk, akkor azt mondhatnánk, hogy Istennek két Fia van. A Biblia alapján azonban tudjuk, hogy Istennek csak egy Fia van, az Egyszülött Isten. A szerepből fakadó sorrendiségben a Szentlélek a harmadik. A Szentlélek tehát valamilyen más módon kapcsolódik az Istenség forrásához.

Kitől származik a Szentlélek? Az Atyától? Vagy az Atyától és a Fiútól együtt? Ez a kérdés megosztotta a nyugati és a keleti egyházak teológusait. A Niceai hitvallás egyszerűen annyit állított a Szentlélekről, hogy „aki az Atyától származik”. Később nyugati teológusok beiktatták a szövegbe azt a kifejezést is, hogy „és a Fiútól” (filioque). Ezt a keletiek nem fogadták el, és ez volt az, ami formálisan is egyházszakadást okozott 1054-ben. Első látásra lényegtelen kérdésnek tűnik ez, mégsem teljesen az. Van egy felfogásbeli különbség a keleti ortodox egyházak megközelítése és a nyugati (római katolikus és protestáns) egyházak megközelítése között, melyet az utolsó részben részletesen meg is fogunk nézni.

A keletiek úgy gondolkodtak, hogy az Istenségben belül egy forrás van, és ez az Atya. (Emlékezzünk rá: itt örökkévaló viszonyról van szó, nem az időben jelentkező viszonyról!) Az Atya *szól*, ennek eredménye az Ige. Miközben az Atya kimondja a szót *lehel* is, ennek eredménye pedig a Lélek. Az Ige másképp jön az Atyától mint a Lélek, de a keleti felfogás szerint mindkettő az *Atyától* jön. A Lélek csak az Atyától származik, különben két forrás lenne az Istenségben belül. A keletiek a János 15,26-ra hivatkoztak, melyben Jézus azt mondja: „az igazság Lelke, aki az *Atyától* származik”.

A nyugati egyházak máshogy közelítették meg a kérdést. Ők is vallották azt, hogy az Istenségben belül csak egy végső forrás van (a Fiú az Atyától születik), de a Szentlélek esetében az Atyát és a Fiút már mint közös forrást látták, akiktől származik a Szentlélek. A nyugati teológusok a János 15,26-nak arra a részére hivatkoztak, ahol Jézus azt mondja: „Amikor eljön a Pártfogó, akit *én küldök* nektek az Atyától, az igazság Lelke”. A nyugatiak törekvése mindig az volt, hogy hangsúlyozzák a személyek szoros együttműködését és azt, hogy a Szentlélek munkája alá van rendelve Krisztus megváltó munkájának. A keletiek ezzel kapcsolatban arra figyelmeztettek, hogy a nyugati felfogásban könnyen összekeverednek a személyek a Szentháromságon belül. A keletiek a modalizmustól tartottak, ami a történelem tanúsága szerint a nyugati egyházban valóban nagyobb kísértést jelentett, mint a keletiek között. A görögök másik kritikája az volt, hogy a nyugati modellben könnyen elszemélytelenedik a Szentlélek, vagy eljelentéktelenedik a Szentlélek munkája.

A keletiek kritikája megfontolandó, figyelniük kell arra, hogy a Szentlelket ne személytelenítsük el, hiszen ő „az Atyával és a Fiúval együtt imádandó és együtt dicsőítendő”. A nyugati felfogásnak viszont abban van igaza, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek egy közös céllal működnek, és a Szentlélek munkája soha sem válik el a Fiú munkájától, mert a Lélek az Atyától és a *Fiútól* jön.

* * *

A Szentháromsággal kapcsolatos igazságok Isten önkinyilatkoztatásából fakadnak, de a most elmondott formában az ariánizmussal folytatott negyedik századi harcban kristályosodtak ki. A Szentháromság-tan nem annyira állítani akar, mint inkább elejét venni nem biblikus állításoknak. Ilyen értelemben hálásan mondhatjuk, hogy Isten felhasználta az eretnokségeket is, hogy tisztábban láthassunk az igazság kérdésében. A következőkben magát a Szentháromságért folytatott küzdelmet nézzük meg, és látni fogjuk, milyen bátor személyes kiállásra és kitartó harcra volt szükség ahhoz, hogy Kr. u. 381-ben megszülessen végül a Niceai-konstantinápolyi hitvallás, mely azóta is közös hitvallása ortodox, katolikus és protestáns keresztényeknek egyaránt.

2. ATHANÁSZIOSZ PÜSPÖK

„Aki helyesen gondolkodik, világosan látja, hogy a teremtmények és az alkotások kívül vannak az alkotón, s hogy ezzel szemben a Fiú, mint azt már az előzőekben kimutattuk, nemcsak nincs az Atyán kívül, hanem létének alapja az, hogy az Atya nemzi őt.”

(Athanasziosz)

„Nem elmarasztaló tehát, és nem is hiábavaló a szentek menekülése. Ha ugyanis nem tértek volna ki üldözőik elől, hogyan támadhatott volna Dávid magvából az Úr? Vagy kik hirdették volna az igazság Igéjét?”

(Athanasziosz)

A második száműzetéséből Alexandriába hazatérő Athanaszioszt Julius, római püspök levele kísérte, melyben a következőképpen méltatta az ötvenes éveit elején járó, sokat szenvedett hitvallót:

„Különböző módokon, sok megpróbáltatásban volt része szárazon és vizen, de lábbal taposta az ariánus eretnokség minden álnokságát. Sokszor került veszélybe is irigység miatt, mert összeesküvést szőttek ellene, de megvetette a halált, mert a Mindenható Isten és Urunk, Jézus Krisztus virrasztott felette. Egyúttal abban reménykedett, hogy elkerüli a kelepceket, és vigasztalásokra visszatérhet övéihez, és így veletek együtt lelkiismeretek miatt még nagyobb győzelmi jelvényeket hozhat. Ezért az egész földkerekség határáig ismertté vált mint dicsőséges, akit kipróbált az élet, bízott a tervében és a mennyi tanításban, és halhatatlan ítélet nyomán visszakaptatok ti, akik szeretitek.” (Vanyó László, Ókeresztény írók 9., 157.o.)

Athanasziosz neve visszavonhatatlanul összekapcsolódott a Szentháromságért vívott küzdelemmel. Még egy hitvallást is nevéhez kapcsolnak, melyet szinte biztosan nem ő írt. Nevezték alexandriai pápának, de tekintélyét nem fegyverrel, hanem tántoríthatatlanságával és bölcsességével szerezte meg. Egy olyan korban, mikor halálos veszély fenyegette az egyházat, küzdött azért a hitért, mely egyszer s mindenkorra a szentekre bízott.

Születéstől a püspökségig

Athanasziosz Kr. u. 295 körül született Alexandriában. Rufinusz elmond egy történetet Athanasziosz gyerekkoráról. Állítólag paposdit játszott barátaival, és míg barátai diakónusok és presbiterek voltak, ő volt a püspök. Az arra sétáló Alexandrosz püspök látta a játékot, és kikérdezte a fiatalokat. A tekintélyes püspök proféciát látott a játékban, ezért elhatározta Athanasziosz kitaníttatását. Így került az alexandriai katechetikai iskolába, majd mikor nagykorú lett, Alexandrosz diakónussá szentelte őt.

A fiatal Athanasziosz életében fordulópontot jelentett, amikor Kr. u. 325-ben elkísérhette Alexandrosz püspököt a Konstantin császár által kezdeményezett első nagy egyetemes egyházi zsinatra, melyet Niceában rendeztek meg. A zsinaton Athanasziosz magukban a vitákban is részt vett, és egész életére maradandó hatással volt az, amit ott tapasztalt. Pár évtizeddel később a zsinaton született Niceai hitvallás legfőbb védelmezője lett még akkor is, amikor a keleti egyházban szinte mindenfelé szembefordultak a hitvallásban szereplő „egylényegű” kifejezéssel.

Alexandrosz halála után, Kr. u. 328. június 8-án, őt szentelték fel Alexandria püspökének. Negyvenhat évig volt alexandriai püspök, de ebből tizenhét évet száműzetésben töltött. Gyülekezete rendkívüli módon szerette őt, de ugyanennyire gyűlölték viszont az ariánus párt hívei.

Athanasziosz két megoldásra váró problémát örökölt elődjétől. Az egyik egy szakadár csoport ügye volt, akikkel szemben elég keményen lépett fel, és ezt később ellenfelei vádként a fejére is olvasták. A másik ügy egy Áriusz nevű presbiterrel volt kapcsolatban, akit hamis tanok miatt Alexandrosz korábban kiközösített, és akinek a tanait a nagy Niceai zsinat is elítélte. Áriusz időközben azonban megkörményezte és félrevezette Konstantin császárt, aki békét akart az egyházban, ezért visszahelyeztette őt presbiteri tisztségébe. Athanasziosz viszont a császár kérésére sem fogadta őt vissza. Ez rontotta pozícióit a császárnál, ami végsősoron az eretnokség terjedését eredményezte, ahogy ezt a következő fejezetben látni fogjuk.

Athanásziosz száműzetései

Athanásziosz legnagyobb ellenfele azonban nem is a lassan elszigetelődő Áriusz volt, hanem a császár közvetlen közelében élő Nikomédiai Euszébiosz. Az Áriusz nézeteit valló Euszébiosz egyik fő céltáblája az alexandriai püspök volt, aki ellen hamis vádakot koholt. A császár elrendelte, hogy egy rögtönzött zsinaton Türoszban tárgyalják meg Athanasziosz ügyét. Athanasziosz attól tartott, hogy a Niceai hitvallást akarják megváltoztatni, de elment a zsinatra, mert a császár parancsba adta neki. Szokratész egyháztörténész száz évvel később így számolt be a történekről:

„Nem tudom honnan, szereztek egy emberi kezét: először fogtak egy embert és levágták a kezét, vagy már akkor vágták le, amikor halott volt - csak Isten tudja meg azok, akik maguk követték el ezt a tettet. Mégis úgy kezelték, mintha Arseniosznak, a meletianus szekta püspökének a keze lett volna. Ezt a kezét közszemlére tették ki, Arsenioszt pedig elrejtették, és aztán azt mondták, mágiikus célokra használta ezt a kezét Athanasziosz. Ez volt tehát a legsúlyosabb fő pont, amit a rágalmozók kieszeltek. Amint ez ilyenkor lenni szokott, mások pedig más dolgokkal vádolták.” (Vanyó László, *Ókeresztény írók* 9., 106.o.)

„Isten gondviselése Türoszba üzte Arsenioszt. Nem törődött az utasításokkal, amiket a rágalmozóktól kapott, akik a pénzt adták neki, hanem titokban megjelent, hogy lássa, mi is fog történni. Az történt, hogy Archelaus consularis szolgálai valahogyan meghallották a kocsmában, hogy egyesek azt beszélik: az az Arseniosz, akit állítólag megöltek, egy bizonyos polgárnak a házában rejtőzködik. Amint ezt meghallották és megjegyezték, hogy kik mondták, uruk tudomására hozták a történeteket. Erre ő azon nyomban, késlekedés nélkül felkutatta és megtalálta, és amint rábukkant, őrséggel biztosította, Athanasziosznak pedig tudtára adta, hogy egyáltalán nem kell nyugtalanodnia, mert élve itt van Arseniosz. Arseniosz, miután letartóztatták, először tagadta, hogy ő az, de megcáfolta Pál türoszi püspök, aki már régebről ismerte.

Amint ezt előkészítette a Gondviselés, nemsokára rá a zsinat elé idézték Athanaszioszt. Amikor megjelent, a rágalmozók közszemlére tették a kezét, és belefogtak a vádba. Athanasziosz azonban bölcsen folytatta az ügyet. Megkérdezte a jelenlevőket és a vádaskodókat, kik azok, akik ismerik Arsenioszt. Amikor sokan azt mondták, hogy ismerik, bevezettette Arsenioszt, aki kezét a köpenyébe dugva tartotta. Aztán újból megkérdezte: 'Ez az, aki elvesztette a kezét?' Erre megdöbbenek a váratlan fordulaton, kivéve azokat, akik tudták, honnan származott a levágott kéz. A többiek ugyanis valóban azt hitték, hogy Arseniosz elvesztette a kezét, és azt várták, hogy Athanasziosz más ügy miatt fogja védeni magát. Ő szétnyitotta Arseniosz köpenyét az egyik oldalon, és megmutatta az ember kezét. Amikor egyesek ismét azt vélték, hogy a másik keze hiányzik, kicsit várt, s ezzel elbizonytalanította őket. Aztán késlekedés nélkül szétnyitotta a másik oldalt is, és megmutatta Arseniosz másik kezét, majd így szólt a jelenlevőkhöz: 'Arszenioszt - mint látjátok - úgy találták meg, hogy megvan mindkét keze, de hogy a harmadik honnan származik, mutassák meg a vádaskodók!'" (Vanyó László, *Ókeresztény írók* 9., 107-108.o.)

Athanasziosz tehát tisztázódott a vád alól. A türoszi (koncepció) zsinat mégis elítélte, mert bűnösnek találták egy másik vádpontban, mely egy állítólagos esetet firtatott, amikor Athanasziosz a császár ellen szólt. A dolog pikantériája az volt, hogy az elítélő határozatot maga a „halott” Arseniosz is aláírta. Athanaszioszt galliai száműzetésre ítélték. Ez volt első száműzetése, mely Kr. u. 335-337-ig tartott. Konstantin császár halála után fia, a birodalom nyugati fele fölött uralkodó II. Konstantin visszahelyezte őt püspöki székébe.

Második száműzetése két évvel később kezdődött, és immár hét évig tartott (339-346). Keleten ekkor Nagy Konstantin másik fia, Constantius uralkodott, aki Nikomédiai Euszébiosz befolyása alatt állt. Ez idő tájt Paulosz helyett Euszébiosz lett Konstantinápoly püspöke is, mellyel tovább nőtt hatása a császár döntéseire. Euszébiosznak sikerült újabb vádakot koholni Athanasziosz ellen, és mivel Alexandria távolabb volt a császári udvartól, mint a városban lévő püspökség, az alexandriai püspök nem tudott hatékonyan védekezni a rágalmozókkal szemben. Az antiókhiai zsinat elítélte őt, és Ankúra püspökével, Markelloszal együtt újabb száműzetésbe kényszerítette. Mindketten Rómába menekültek, ahol Julius, római püspök befogadta őket. Ez vitát robbantott ki Róma és a keleti egyházak között, mert a keletiek úgy érezték, hogy Julius felülbírálta egy zsinat határozatait, és magának vindikálta egy egyházi feljebbviteli bíróság szerepének a jogát. Julius azzal érvelt, hogy az antiókhiai zsinat érvénytelen volt, mert a római püspökség nem képviseltette magát azon.

A vitában a keletiek engedtek végül, de ehhez két dolognak kellett történnie. Az egyik Nikomédiai Euszébiosz halála volt, a másik pedig az, hogy az ekkor Nyugat császáranak számító Constans katonai nyomást gyakorolt Constantiusra, aki végül engedélyezte, hogy Athanasziosz visszatérjen Alexandriába.

Ezután következett Athanásziosz szolgálatának legnyugodtabb időszaka (346-356), melynek azonban újabb száműzetés vetett véget.

Kr. u. 353-ban Constantius egyeduralkodó lett az egész Római birodalomban, és ezzel egyidőben elkezdődött az arianizmus térhódítása. Három év múlva erőszakkal igyekeztek a rendkívül népszerű Athanászioszt eltávolítani a püspökség éléről. Katonák vették körül a zsúfolásig megtelt templomot. Athanásziosz kérte, hogy engedjék ki a népet a templomból, nehogy vérfürdő legyen az elfogatásból. Mikor a tömeg a templomból kifelé igyekezett, Athanásziosz a tömeg közé vegyült, és maga is kísértelt az épületből. Nem ismerték fel a katonák, így Egyiptomba tudott szökni ott élő szerzetesekhez.

Athanászioszt vádolták amiatt, hogy elmenekült, mire ő két apológiát írt védekezéséért, melyben a Bibliára támaszkodva gyönyörűen megválaszolja a vádakat és feltárja menekülése okait. Ebben az időben írta meg híres könyvét is Antóniosz életéről, aki a szerzetesi ideál egyik első képviselője volt. A könyv bizonyítja, hogy Athanásziosz mindig nagyobb lelki közösséget érzett a sivatagi szentekkel, mint a világi politikusokkal. Athanásziosz számára a Szentháromságért folytatott küzdelem nem politikai, hanem lelki természetű volt.

Constantius halálával 360-ban ez a száműzetés is véget ért. Két évvel később már kipróbált, bölcs keresztény vezetőként vett részt az alexandriai zsinaton, ahol a jelenlevők a „Nagy (Niceai) Zsinat” talán egyetlen még élő résztvevőjét és megtestesítőjét látták benne. Ha kérdés merült fel, őt kérdezték. Tisztelték rendíthetlenségéért és kitartásáért. Száműzetése alatt olyan nagy lett a népszerűsége, hogy egész Egyiptomban egyetlen ember sem akadt, aki elárulta volna hollétét az éber hatóságoknak.

A rövid ideig tartó visszatérést újabb (immár negyedik) száműzetés követte Julianus trónralépésével. Julianus (Apostata) császár megkísérelt egy akkor már kissé anakronisztikusnak tűnő pogány restaurációt, melyben sem a niceai hit képviselői, sem az ariánusok számára nem volt hely. Athanásziosznak közel hetvenévesen újból menekülnie kellett, negyedik száműzetése 362. október 24-től 363. június 26-ig tartott. Szókratész így számol be az izgalmas menekülésről:

„Amikor Athanásziosz újra menekülni készült, ezt mondta bizalmasainak: 'Egy kissé visszavonulok, kedveseim: egy felhőske jött, de hamarosan elmegy.' Ezekkel a szavakkal elbúcsúzott tőlük, s aztán amilyen gyorsan csak tudott, egy bárkával a Níluson átkelve elmenekült Egyiptomba. Mögötte jöttek üldözői, akik próbálták elfogni. Mivel tudomására jutott, hogy nincsenek már messze az üldözői, kísérői arra bíztatták, meneküljön újból a sivatagba, ő azonban egy bölcs gondolatot megvalósítva kicsúszott üldözői keze közül. Azt tanácsolta ugyanis, hogy forduljanak vissza és találkozzanak az üldözőkkel. Ezt a lehető leggyorsabban meg is tették. Amikor az üldözők közelébe értek azok, akik kevéssel azelőtt még menekültek előlük, a nyomozók megkérdezték Athanászioszékat, vajon látták-e Athanászioszt. Azok erre tudtukra adták, hogy közel van hozzájuk, és ha sietnek, nemsokára el is foghatják őt. Az üldözők így megtévesztve szorgalmasan folytatták az üldözést, persze hiába. A megmenekült Athanásziosz pedig titokban visszatért Alexandriába. Ott élt elrejtözve mindaddig, amíg az üldözés le nem csillapult.” (Vanyó László, *Ókeresztény írók* 9., 242-3.o.)

Julianus halálakor Athanásziosz rövid két évre ismét fellélegezhetett. Kr. u. 365. október 5-én azonban megint megpróbáló időszak vette kezdetét, amikor az ariánus Valens lett a római császár, és a konstantinápolyi ariánus püspök felzúdulást keltett Alexandriában. Athanásziosz attól tartott, hogy zavargások törnek ki, és abban neki is személyes felelőssége lehet, így inkább félreállt és elbújdosott apja sírboltjába. Mivel azonban Alexandria népe követelte őt vissza, a császár végül kénytelen volt megerősíteni Athanászioszt a püspöki székhelyben.

Az idős püspök további tizenhárom éven át pásztorkolta gyülekezetét, és hirdette a Szentháromság Isten evangéliumát. Az arianizmus teljes vereségét nem érte már meg, de küzdelme nem maradt gyümölcstelen.

Athanásziosz harcának a tétje

Vajon mi készítette Athanászioszt arra, hogy ilyen elszántan küzdjön a Niceai hitvallás igazságaiért? Volt-e értelme ennek az egész életén át tartó makacsságnak? Szükséges volt-e ragaszkodni egy hitvallási formulához, mikor a világ iránya úgy tűnt egy időre mást részesített előnyben? Igaza volt-e Konstantin császárnak, amikor Alexandrosznak levélben azt írta, hogy Áriusz ügyében „csekély, parányi különbségekről, semmitmondó szavakról van szó”? Igaza van-e Madáchnak, amikor Lucifer szavain keresztül kigúnyolja a szent tan egzaktságát kereső embert? Jogos-e Ádám felkiáltása: „hát egy i miatt is mehetni ily elszántan a halálba?” Nem szórszálhasogatás-e olyan nem-bibliai kifejezéseken rágódni, mint hogy „egylényegű”?

Athanásziosz látta, hogy a tét nem kevesebb, mint maga az evangélium! Ha nem az Isten lett emberré, akkor nincs Megváltónk, mert nincs Közbenjáró Isten és ember között. Ha az arianizmus győz, akkor kiesik a kezünkből az egyetlen üzenet, mely a mennybe juttathatja az embereket. Athanásziosz felismerte, hogy a Niceai hitvallásban megfogalmazott igazság az Atya és a Fiú lényegi egységéről a keresztény hit legalapvetőbb tézise, melyből engedni az egész hit feladását jelentette volna. Amikor azzal érveltek ellenfelei, hogy az „egylényegű” kifejezés nincs benne a Bibliában, ezt válaszolta:

„Az istentelenségnek feltétlenül gátat kell vetni, bármilyen változatos szavakkal és meggyőző okoskodással igyekszik is azt valaki körülbástyázni. Mindenki tanúsíthatja ellenben, hogy a vallásosság Istennek tetsző, még akkor is, ha valaki új kifejezéseket használ, mindaddig, amíg az így beszélő gondolata megfelel a hitnek, és annak megfelelően is akarja magát kifejezni a szavakkal.” (A nikaiai zsinat határozatairól, in Vanyó L., Ókeresztény írók 13, 345.o.)

Athanásziosz számára tehát nem maga a Niceai hitvallás, hanem az abban megfogalmazott evangéliumi igazságok voltak a fontosak. A következőkben látni fogjuk, hogy a bölcs püspök mindvégig képes volt ezt az alapelvet követni hosszú küzdelme során. Az evangéliumból egyetlen iótát sem engedett, de felismerte, hogy ahogy a Niceai hitvallás szövege csak eszköz volt az evangélium körülbástyázására, úgy a Szentháromság más megfogalmazásai is lehetségesek, amennyiben hűségesen mutatják be a Biblia Istenét. Ennek a szellemi nagyságnak köszönhető, hogy amikor a keresztény világot a teljes hitehagyás veszélye fenyegette, az arianizmus ellenfelei végül összefogtak, és egyetlen Szentháromság-hívó egységbe tömörültek. Nézzük meg közelebbről, hogy mi is volt ez a veszély, és hogyan vívták élet-halál harcukat Athanásziosz püspök vezetésével a negyedik századi keresztények.

3. „FELNYÖGÖTT A VILÁG, MERT ARIÁNUS LETT!”

„Hát nem vétkesek azok, akik - még ha csak lélekben is - ellentmondanak egy ilyen nagy és egyetemes zsinatnak?”

(Athanasziosz)

„Ó mily bárgyúak ezek, bármi mást inkább el lehet mondani róluk, mint azt, hogy keresztények!”

(Athanasziosz)

A Szentháromság-tanra soha nem jelentett igazán nagy veszélyt a triteizmus, a modalizmus pedig viszonylag elszigetelt jelenség maradt. Az ariánizmus azonban halálos veszedelem volt, mely a negyedik században kis híján elbitorolta az igaz hit védelmezőitől a keresztény jelzöt. Athanasziosz volt Isten kezében az az eszköz, akit felhasznált az eretnecség visszaszorításában. A teljes sikert azonban fél évszázados küzdelem előzte meg, melynek során a niceai hit képviselői - élükön az alexandriai püspökkel - utolsó leheletükig harcoltak az Egyszülött Fiú istenségének megvallásáért.

Áriusz fellépése és tanítása

Az eretnecség – ahogy láttuk – az Alexandriában élő presbiterről, Áriuszról kapta a nevét. Alexandrosz volt a város püspöke, aki figyelmes lett arra, hogy a törtető hírében álló presbitere új tanításokkal állt elő, melyek nem voltak összhangban az apostolok és a korábbi egyházatyák gondolataival. Áriusz a következőket tanította:

„Az Isten – aki mindennek az oka, egyes egyedül kezdetnélküli; a Fiút az időn kívül létesítette az Atya, a korszakok előtt teremtette és alapította, és nem volt keletkezése előtt, hanem minden idő előtt, az időn kívül létesült; egyedül csak őt létesítette az egyetlen Atya. Tehát nem örökkévaló, nem együtt örökkévaló és nem együtt keletkezésnélküli az Atyával, nem egyenlően birtokolja az Atyával a létet, amivé egyesek a viszonyt teszik meg, és ezzel két keletkezés nélküli eredetet vezetnek be. Mint Egység és mindennek az Eredete, az Isten mindent megelőz, ezért a Krisztust is...” (Áriusz levele Alexandrosz püspökhöz, in Vanyó L., Ókeresztény írók 13., 562.o.)

Az őt pártfogásába vevő Nikodémiai Euszébiosznak írt levelében még világosabban lehet látni Áriusz Krisztusról alkotott újszerű felfogását:

„Keletkezése vagy megteremtése előtt, vagy mielőtt elhatározottat volna, vagy mielőtt megalapoztatott volna, nem volt ő, mert nem volt keletkezésnélküli. Azért üldözik, mert hangoztatjuk, hogy a Fiúnak van kezdete, az Isten viszont kezdetnélküli. Még azért is üldözik, mert állítottuk, hogy (a Fiú) semmiből lett, de abban az értelemben, hogy ő nem része sem az Istennek, sem más valomitől nem való.” (Áriusz levele Nikodémiai Euszébioszhoz, in Vanyó L., Ókeresztény írók 13., 558.o.)

Alexandrosz püspök zsinatot hívott össze Alexandriában, ahol megvitatták Áriusz tanításait, majd eretnek nézetei miatt többségi határozattal kizárták Áriuszt a gyülekezetből. A zsinaton voltak olyan püspökök, akik Áriusz mellé álltak, és ebből egy egyre terebélyesedő vita alakult ki, mely kis híján egyházszakadáshoz vezetett. Konstantin császár, aki a hosszú üldözések időszaka után császárként először pártolta a kereszténységet, féltette az egyház egységét, ezért a vita tisztázására Kr. u. 325-ben zsinatot hívott össze Niceába.

A Niceai zsinat

A zsinat résztvevőiről eltérő adatok maradtak fenn. Egyes beszámolók szerint kétszázhusz, mások szerint kétszázötven, de olyan is akad, aki szerint háromszázhusz küldött jelent meg Niceában. A küldöttek között volt Alexandrosz és fiatal presbitere, Athanasziosz, de természetesen ott volt Nikodémiai Euszébiosz (Áriusz barátja és pártfogója) is. Rajtuk kívül részt vettek a zsinaton az üldözéseket

megszenvedett hitvalló püspökök is, akik testükön viselték még a Krisztusért vállalt szenvedések bélyegét. Jelen volt például egy Paphnutiosz nevű, akinek a szemét vájták ki. Egyes beszámolók szerint - melyeknek hitelességét ma már nehéz eldönteni - Konstantin császár megcsókolta a szeme helyét.

Nagy külsőségek közepette a császár nyitotta meg a zsinatot. Állítólag le sem ült, amíg a püspökök nem biccentettek neki, hogy leülhet. Konstantin végig elnökölt a zsinaton, és szándékai szerint egyetértésre juttatta a zsinat résztvevőit. Megfogalmaztak egy anti-ariánus hitvallást, mely a *Niceai hitvallásként* került be a köztudatba. A résztvevők közül csak ketten nem írták alá a zsinat határozatait, de ők sem azért, mert a hitvallást kifogásolták volna. Az elfogadott Niceai hitvallás szövege a következő volt:

„Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, minden láthatónak és láthatatlannak teremtőjében. És egy Úr Jézus Krisztusban, az Istennek a Fiában, aki az Atyától, vagyis az Atya lényéből (uszia) nemzetett egyszülött, Istenből való Isten, világosságból való világosság. Igaz Istentől való igaz Isten; nemzetett, nem teremtett, egylény(eg)ű (homousziosz) az Atyával; aki által lettek mindenek, amik a mennyben és amik a földön vannak; aki érettünk, az emberekért és a mi üdvösségünkért alászállott és testet öltött, és emberré lett, szenvedett és harmadnapon feltámadott és felméné a mennyekbe és eljövend itélni élőket és holtakat. És a Szentlélekben. Akik pedig azt mondják, hogy 'volt valaha, amikor nem volt', és 'mielőtt nemzetett, nem volt', és hogy 'nem létezőkből lett', vagy hogy 'más valóságból (hüposztaszisz) vagy lényből (uszia) való', vagy hogy 'teremtett', 'változható', vagy hogy 'változandó' az Istennek a Fia: azokat átokkal sújta az egyetemes (és apostoli) egyház.”

A zsinat utóélete Konstantin alatt

Nagy Konstantin azt hitte, hogy a Niceai zsinattal lezárultak a viták. Még Nikomédiai Euszébiosz is aláírta a zsinat határozatait, és elfogadta a Niceai hitvallást. Ez - ahogy később világossá vált - csak időhúzás és taktikai fogás volt a részéről, egy pillanatig sem gondolta komolyan. Miután Euszébiosz egyre több kritikával illette a zsinatot („Azok, akik Niceában összegyűltek, miért rögzítettek írásban nem szentírási kifejezéseket, azt, hogy 'a lényegből' és hogy 'egylényegű'?”) Athanasziosz fejére is olvasta kétszínűségét:

*„Véleményüket tekintve ugyanolyan változékonyak és sokfélék, mint a kaméleonok színei: amikor teljesen sarokba szorúlnak, elpirulnak, ha megkérdézik őket, bizonytalankodnak, és utána szégyentelenül mentegetőznek... Akkor a püspökök, miután kitalált tanaikat megcáfolták, kifejtették velük szemben az egészséges és egyházi hitvallást, amit akkor mindenki aláírt; Euszébiosz párthívei is aláírták azokat a szavakat, amelyeket most újra kifogásolnak, hogy 'a lényegből' és hogy 'egylényegű' s hogy nem alkotás vagy teremtmény, s nem valami teremtett dolog az Isten Fia, hanem az Atya lényegéből született az Ige... Ezért a boldog Pál apostol is... azt akarta, hogy ne legyenek kétszínűek a diakónusok, de még kevésbé a püspökök: amikor a galatákat dorgálja, általános érvényű dolgokat rögzít: *Ha valaki más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit befogadtatok, átkozott legyen! Amint már kijelenttem, most újra megismétlem. De ha akár mi, akár egy mennyei angyal más evangéliumot hirdetne nektek, mint amit ti befogadtatok, átkozott legyen!* Az apostol idézett szavainak értelmében tehát ezek vagy sújtsák átokkal az euszébiánusokat, akik véleményt változtattak, és mást mondanak, mint amit aláírtak, vagy ha megvallják, hogy az euszébiánusok helyesen írták alá a hitvallást, ne zugolódjanak tovább egy ilyen nagy zsinat ellen... Az euszébiánusok, akiket akkor olyan sokféle módon megvizsgáltak, végül saját magukat ítélték el, mint már mondtam, azzal, hogy aláírásukat adták, utána azonban véleményt változtatva elhallgattak és visszahúzódtak. Mivel ezek hebehurgyán istentelenkednek és az igazság körül támolyognak, és mást nem is tudnak tenni, mint a zsinatot vádolni, hát mondják meg nekünk, miféle Írásból tanulták, és melyik szenttől hallották azokat az állításokat, amelyeket összehordtak maguknak: 'a semmiből van', 'nem volt, mielőtt született', 'volt, amikor nem volt', 'változékony', 'előtte létezni', 'akarattól'. Ezekkel a szavakkal játszadozva mítoszokat költenek az Úr ellen.” (A nikaiai zsinat határozatairól, in Vanyó L., *Ókeresztény írók* 13., 322, 325, 328, 344-5.o.)*

A zsinat látszólag sikeres volt, Konstantin életében ez lett a standard hitvallás. De mint az sokszor lenni szokott, míg papíron a Niceai hitvallás volt az elfogadott és megkövetelt nézet, a gyakorlatban szép lassan az azt színleg aláíró, de valójában ellenző Euszébiosz hívei kerültek fölénybe a császári udvarnál. Euszébiosz módszeresen támadni kezdte három fő ellenlábását, Eusztathioszt, Antiókhia püspökét, Markelloszt, Anküra püspökét, és Athanaszioszt, Alexandria püspökét. Athanasziosz kapcsán láttuk már Euszébiosz alantas módszereit, melyeket bevetett a másik két püspök ellen is.

Még Konstantin idejében történt, hogy mindhárom püspököt eltávolították püspökségük éléről, pedig ők voltak a Niceai hitvallás igazi védői, Euszébioszék viszont támadták azt. A nikomédiai egyházi vezető azonban olyan ravaszul vitte véghez ellenfelei eltávolítását, hogy valószínűleg a császár sem vette

ésre a Niceai zsinat határozataival való lassú szembefordulást. Konstantin halálának idejére igen rosszul állt az ortodoxok szénája.

A vita fellángolása Constantius alatt

Nagy Konstantin Kr. u. 337-ben bekövetkezett halála után a birodalom keleti felében fia, Constantius lett a császár. Constantius kezdetektől Nikomédiai Euszébiosz befolyása alatt állt, ami részben Konstantinápoly és Nikomédia közelségével is magyarázható. Nemsokára Euszébiosz lett Konstantinápoly püspöke is, mellyel Constantius végleg az ariánizmus pártjára állt. Szinte elképesztő, hogy hogy volt lehetséges a még mindig érvényben lévő Niceai hitvallás ellenében egy ilyen nyílt ariánus fellépés.

Euszébioszék évtizedekre állandósult harcot robbantottak ki az egyházon belül. Zsinatok hosszú sora ülésezett, melyen egyik elvetelt hitvallás követte a másikat. A teológiai viták mellett személyes ambíciók is ütköztek egymással, sokszor átláthatatlanul szövevényes érdekek és ellenérdekek csaptak össze. Nehéz még azt is kibogozni a zsinatok történetéből, hogy mikor kik és milyen céllal ültek össze, és kik és milyen céllal rendeztek ellenzsinatot azzal egyidőben. Szomorú időszaka volt ez az egyház történetének. Volt olyan, amikor maguk a püspökök könyörögtek a császárhoz, hogy hadd menjenek haza nyájaihoz, ahol valóban szükség van rájuk. A harc csak Theodosius hatalomra kerülésével jutott nyugvópontra, de volt olyan idő, amikor szinte úgy nézett ki, hogy Krisztus egyházán mégiscsak erőt vettek a pokol kapui.

Ha a negyedik századi küzdelmeket megpróbáljuk teológiai témákra lebontani, világossá válik, hogy a Niceai hitvallás terminusai körül folyt a vita. Kicsit leegyszerűsítőnek tűnik azonban azt mondani, hogy az „egylényegű” formula hívei csaptak össze az ariánusokkal. A képlet bonyolultabb, úgy néz ki, hogy nagyjából négy tábor küzdött egymással:

1. *A HOMOUSZIOSZ (egylényegű) formula hívei.* Ők voltak a Niceai zsinat hívei, akik azt vallották, hogy a Fiú egylényegű az Atyával. Ebbe a csoportba tartozott az ortodox hitű keresztények többsége, beleértve Athanaszioszt. A niceai hitvallás hívei azonban nem voltak mind ortodoxok, hiszen a modalista felfogást vallók is gyönyörűen kibékültek az „egylényegű” kifejezéssel. Számukra ez azt jelentette, hogy az Atya és a Fiú egy és ugyanaz. Legjelesebb képviselőjük Markellosz, ankürai püspök volt. Így került egy táborba Athanasziosz és a modalista Markellosz, ami az erősen anti-modalista (de nem ariánus) keresztényeket is könnyen az „egylényegű” kifejezés elutasítására indította.

2. *A HOMOIUSZIOSZ (hasonló lényegű) formula hívei.* Ez egy közvetítő álláspont volt a niceai hit és az ariánizmus között. Azt állították, hogy a Fiú hasonló lényegű, mint az Atya. Ebben a táborban voltak mérsékelt ariánusok (akiknek ez a Fiú teremtettségét jelölte), és olyan ortodoxok is, akik úgy érezték, hogy az „egylényegű” kifejezés szabad utat nyit a Szentháromság modalista értelmezése előtt. Ez utóbbiak közé tartozott Ankürai Baszileiosz, Markellosz utóda, aki erőteljesen szembeszállt elődje modalizmusával, de nem volt ariánus.

3. *A HOMOIOSZ (hasonló) formula hívei.* Ez a formula elhagyta a lényegre való utalást, és pusztán annyit állított a Fiúról, hogy valamilyen szempontból hasonló, mint az Atya. Ortodox hitű keresztények ezt már általánosan elutasították, a legtöbb ariánus viszont éppen ebben a pártban volt. Akik a „homoiosz” formulát vallották, három különböző megfontolásból tartották azt jónak. Az ariánusok természetesen úgy érezték, hogy ez a formula fejezi ki legbiztosabban azt a hitüket, hogy Krisztus nem Isten. De voltak ebben a táborban politikai békéltetők is, akiket csak pragmatikus célok vezéreltek, és teológiai békéltetők is, akik nem látták át a valós különbségeket.

4. *Az ANOMOIOSZ (nem is hasonló) hívei.* Ebbe a csoportba azok a szélsőséges ariánusok tartoztak (mint például Aetiosz), akik még a látszatát sem akarták fenntartani annak, hogy a korábbi keresztény Krisztus-képet továbbvinnék.

A Kr. u. 350-es évek végére úgy tűnt, hogy a harmadik tábor hívei Constantius közreműködésével teljes győzelmet arattak. A vizigótok Wulfila révén ariánusok lettek, az ortodox püspököket tömegesen fosztották meg püspöki székeiktől. Athanaszioszt száműzték, és ugyanezt tették Libériusz, római püspökkel is. Kegyetlen üldözés vette kezdetét, melynek során Pauloszt, Konstantinápoly ortodox püspökét vízbefojtották, Alexandriában pedig Georgiosz rendezett vérfürdőt Athanasziosz hívei között. Erről az időszakról mondja Szent Jeromos: „Felnyögött a világ, mert ariánus lett!”

Constantius császár célja az volt, hogy egy bizonytalan formula alapján (homoiosz) széles egységet teremtsen a keresztények között. Ez nem hogy nem sikerült neki, de éppen a legádázabb küzdelmet

zúdította az egyház nyakába. Rendkívül tanulságos ez a kudarcot vallott kísérlet. Constantius nem tudta, hogy valódi egység csak az evangélium alapján jöhet létre keresztények között. *Keresztény* egység csak *keresztények* között lehetséges. Athanásziosz azonban tisztán látta, hogy az ariánusokról „*bármi mást inkább el lehet mondani..., mint azt, hogy keresztények*”. Hiszen aki tagadja a Megváltó Istenségét, az soha nem fog tudni leborulni előtte, hogy Tamással együtt azt kiáltja neki: „*Én Uram, és én Istenem!*”

Az ár visszafordulása

Az ár visszafordulásában az első lényeges esemény Constantius halála volt. Az ariánus császárt pogány császár követte, aki ugyanúgy ellenségnek tekintette az ariánusokat mint a niceai hit híveit. Julianus kísérlete a pogányság visszahozatalára tiszavirágéletűnek bizonyult (Kr. u. 360-363), az ortodoxok számára azonban viszonylagos fellélegzést jelentett a korábbi időszakhoz képest. Ahogy látni fogjuk, az ortodoxok rendezni tudták soraikat, felmérték a közöttük húzódó nézeteltéréseket, és egységbe kovácsolták tehetséges teológusok közvetítő írásai segítségével.

Felbecsülhetetlen Athanásziosz püspök szerepe az ár visszafordításában. A nép mindig tisztelettel gondolt a Nagy (Niceai) Zsinatra, az egyszerű hívők Krisztust Istennek látták, és nem értették igazán Ariusz és a többiek okoskodásait. Athanászioszban a Zsinat egyetlen még élő képviselőjét látták. Alexandriában mindig szerették és tisztelték őt, de az ariánizmussal folytatott állhatatos küzdelme, valamint jellemének egyenessége Alexandrián kívül is az egész birodalomban sokakat megnyert az ortodoxia számára.

Athanásziosz nagyságát mutatja az, ahogyan képes volt idős emberként is rugalmasan kezelni éppen a Niceai hitvallás megfogalmazásainak kérdését, ha őszinte és igaz szándékokkal találkozott. Ez történt akkor, amikor a 362-es alexandriai zsinaton egyesíteni tudták erőiket az ortodoxia különböző táborokhoz tartozó hívei. Ehhez azonban ismernünk kell egy-két részletet.

Két fő ortodox irány létezett ebben az időben, akik vallották ugyan Krisztus istenségét, de másképpen viszonyultak a Niceai hitvalláshoz. Az első irány a „homousziosz” hívei közül került ki, akik feltétel nélkül támogatták a Niceai hitvallást. Vezetőjük Athanásziosz volt. A másik irányt a „homoiusziosz” formula támogatói közötti ortodoxok jelentették, akik kritikával illették a Niceai hitvallást, mert az az „uszia” és „hüposztázisz” szavakat egymás szinonimáiként használta, és így utat nyitott a modalizmus előtt, mely *egy* lényeget (uszia) és *egy* személyt (hüposztázisz) vallott az Istenségen belül. Ennek a második pártnak Ankürai Baszileiosz és Római Libériusz voltak a vezetői. A Niceai hitvallás hívei a „homoiusziosz” szó használatában viszont az ariánizmus veszélyes közelségét látták.

A kappadókiai görög teológusok (Cézareai Baszileiosz, Nazianzosi Gergely, Nüsszai Gergely) egy harmadik ortodox irányt képviseltek, mely közvetíteni igyekezett a két korábbi ortodox tábor között. Azt javasolták, hogy tegyenek végleg különbséget az „uszia” és a „hüposztázisz” szavak között (ezt a különbséget a Niceai hitvallás nem tette meg), és használják őket következetesen két különböző dolog megjelölésére. Mondják ki világosan, hogy Isten *egy uszia, de három hüposztázisz*. Ezt az új megközelítést kezdték új-niceai iránynak nevezni - szemben az Athanásziosz által képviselt ó-niceai iránnyal. A kappadókiai atyák alapvetően egyetértettek a Niceai hitvallással, csak a fogalmakat igyekeztek tisztábban használni, hogy az egyértelműen kizárja az ariánizmus mellett a modalizmust is.

Hogy ez nem pusztán elméleti, hanem az ortodoxok pozícióját alapvetően befolyásoló kérdés volt, azt mutatja a korabeli antiókhiai gyülekezet megosztottsága. Ebben az időben három külön püspökség is volt a városban, melyek kölcsönösen kizárták egymást és magukat tekintették az igaz hit egyetlen képviselőjének. Ebből az egyik az Euzoiosz által vezetett ariánus püspökség volt, a másik kettő viszont ortodox hitű volt! Az egyik az ó-niceai irányhoz tartozó Pauloszé, a másik az új-niceai felfogást valló Meletioszé. A tétet az jelentette, hogy tudnak-e egyesülni a városban az anti-ariánus erők. Athanásziosz és Róma az ó-niceai Pauloszt támogatta, de Paulosz nézetei modalista-gyanúsak voltak, ezért a kappadókiaiak Meletioszt támogatták.

Kr. u. 362-ben Alexandriában zsinatot hívtak össze, melyen részt vettek az ó- és új-niceaiak egyaránt. A zsinaton Athanásziosz elnökölt.

„A zsinaton az új kappadókiai formulát támogató csoport és a niceai hit szóhasználata szerint *ouszia* /uszia/ és *hypostasis* /hüposztázisz/ között különbséget még nem tevő csoport kölcsönösen meggyőződött egymás helyeshitúségéről. Atanáz először az új formulát támogató csoportot kérdezte meg, hogy miért beszélnek három '*hypostasis*'-ről. Ők erre így feleltek: 'Mert hiszünk a Szentháromságban, mégpedig nem csak névbeli, hanem valóságosan létező Szentháromságban. Hisszük, hogy a Fiú valóban fennáll és létezik; hiszük, hogy a Szentlélek

valóban fennáll és létezik. Valljuk a Háromságot, de az Istenség egy és a forrás egy. Hisszük, hogy a Fiú egylényegű (*homoousios*) az Atyával; hisszük, hogy a Szentlélek nem teremtmény, nem kívülálló, hanem a Fiú és az Atya lényegéhez tartozik és attól elválaszthatatlan. Utána Atanáz azokhoz fordult, akik eddig nem használták az új formulát és megkérdezte tőlük, hogy a *homoousios* szót vajon szabellianus /modalista/ értelemben fogják-e fel. Ők ezt élénken tagadták, és megmagyarázták, hogy az *ousia* és a *hypostasis* szavakat eddig azonos értelmű szóként használták. Hiszik, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek nem azonos egymással, de azért beszéltek az Isten egy *hypostasis*-éről, mert a Fiú az Atya lényegéből származik, és az isteni természet egy (Tomus ad Antiokhenosz 6-6). Így végre lezárult a nagy vita.” (Nemeshegyi Péter, *A Szentháromság*, 57-58.o.)

Athanásziosz érettségét és bölcsességét bizonyítja, hogy a teológiai szándékoknak adott elsőbbséget, nem a formuláknak. Athanasziosz belátta, hogy a kappadókiaiak véleménye tulajdonképpen az „egylényegű” hitvallást védte. A másik oldalon állók pedig elismerték, hogy így okafogyottá vált a „homoiousziosz” formula. Ez végsősoron a Niceai hitvallás győzelmét jelentette az ortodoxok között, a félreértések tisztázódtak, az egység létrejött.

A végső győzelem I. Theodosius trónralépésével köszöntött be. Kr. u. 381-ben újabb egyetemes zsinatot hívott össze a császár Konstantinápolyba. A zsinaton az új-niceai párt vezetője, Meletiosz elnökölt. A zsinat megerősítette a Niceai hitvallást, és egy-két ponton ki is egészítette azt. A betoldások egyik része a modalizmust igyekezett kizárni; erre vonatkozott például az „az ő országának nem lesz vége” mondat. A betoldások másik része a makedoniánus eretnokség ellen irányult. A makedoniánusok elfogadták Krisztus istenségét, de elutasították, hogy a Szentlélek is Isten lenne. Athanasziosz korábban írt már erről (Levelek Szerapionhoz) és Cézareai Baszileiosz is a Szentlélek istenségét igazolja a Szentlélekről írt művében (Könyve a Szentlélekről). A Niceai-konstantinápolyi hitvallás szövegébe a makedoniánusokat cáfolandó bekerült az a mondat, hogy a Szentlélek „az Atyával és a Fiúval együtt imádandó és együtt dicsőítendő”.

Athanasziosz nem érthette meg ezt az eseményt, mert Kr. u. 373-ban hazaköltözött Megváltójához és Urához. Az ariánizmus soha nem heverte ki a konstantinápolyi zsinat vereségét. A Szentháromságban való hit véglegesen az ortodoxia része maradt, sőt, sokkal átgondoltabban és kifinomultabban mint valaha! Az ariánizmus pár száz évig létezett még, de lassan teljesen eljelentéktelenedett. A reformáció idején az antitrinitárius mozgalmakban újra lánggra kapott, de ez már korántsem jelentett olyan nagy veszélyt, mint a negyedik században. Ma már csak liberális teológusok egy része, az unitáriusok és a Jehova Tanúi tagadják a Szentháromságot. A negyedik században győzött a Szentháromság-hit, a pokol kapui - ezen a harctéren - nem vehettek erőt Krisztus egyházán.

A Niceai-konstantinápolyi hitvallás közkecsé vált a birodalom mindkét felében élő keresztények számára. A hitvallás a Nyugat-római birodalom bukása után is összekötő kapocs maradt a latin és a görög kereszténység között. Azt azonban a negyedik században még senki sem látta, hogy a Szentháromság-tan újabb konfliktus forrásává válhat, és a feszültség középpontjában éppen az egyetemes hitvallás egyik megfogalmazása fog állni.

A következő fejezetben ezt a vitát vizsgáljuk meg, és látni fogjuk, hogy bár egyházpolitikai szempontból káros volt mind a nyugati mind a keleti egyházra nézve, teológiai szempontból viszont kétoldalról rávilágít a Szentháromság belső lényének olyan igazságaira, melyek a vita nélkül talán nem jöttek volna felszínre.

4. A FILIOQUE-VITA

„Így hát ne csodálkozzék senki és képtelenségnek se tartsa, hogy Istennek mondjuk az Atyát, Istennek a Fiút, Istennek a Szentlelket, de mégsem három istenről beszélünk e Háromságban, hanem egyről és egy lényegről.”

(Augustinus)

„Egy az Isten és Atya, és egy az egyszülött Fiú, és egy a Szentlélek.; minden egyes valóságot külön kimondunk; miután egymáshoz kell számítani őket, semmiképpen sem olyan barbár számlálási móddal, hogy az a sokistenhit gondolatához vezessen. Nem összeadást végzünk, az egytől a sok felé haladva, nem mondunk egyet, kettőt, hármat, sem elsőt, másodikat, harmadikat. 'En ugyanis, az Isten, első vagyok, és ezek után is én vagyok.'”

(Nagy Szent Baszileiosz)

Kr. u. 1054-ben formálisan is két részre szakadt a kereszténység, egy keleti és egy nyugati ágra. A latin nyugat és a görög kelet közti feszültségnek számtalan oka volt, de a szakadás formális oka a Szentháromság-tannal kapcsolatos teológiai különbség lett. Hogy ez mennyiben volt komoly különbség és mennyiben inkább alibi a szakításhoz, azt döntsék el egyháztörténészek. Maga a vita azonban érdekes a mostani témánk szempontjából, mert gyönyörű példája annak, hogyan lehet ugyanazt a dolgot két teljesen különböző módon elmondani. A nyugatiak és a keletiek egyaránt szilárdan hittek a Szentháromságban, de egészen máshogy fogalmazták meg ezt a hitüket, és ez robbantotta ki azt a vitát, ami azóta a „Filioque-vita” néven vonult be a történelembe. Szigorúan a szavak szintjén lényeges különbség mutatkozott a két felfogás között, mégis azt gondolom, hogy a két megközelítés inkább egy-egy fontos igazságra mutat rá, és így - ahelyett hogy kioltanák - gazdagíthatják egymást.

A Filioque-vita

A Niceai hitvallás szövege is mutatja, hogy a Szentháromság körüli vitákban az Atya és a Fiú viszonyára helyezték a hangsúlyt, a Lélekkel szinte csak mellékesen foglalkoztak. A hitvallás mindössze annyit mond a harmadik isteni személyről, hogy „És a Szentlélekben”. A Niceai-konstantinápolyi hitvallásba már többet foglaltak bele, elsősorban a makedoniánus eretnokség miatt. Ott már azt is olvassuk, hogy „...a megelevenítő Úrban, aki az Atyától származik, aki az Atyával és a Fiúval együtt imádandó és együtt dicsőítendő, aki szólott a próféták által.”

Nyugaton régóta jelen volt az a felfogás, hogy a Szentlélek valamilyen módon a Fiútól is származik. Tertullianusz például azt írta a harmadik század elején, hogy „a Szentlélek a Fiú által az Atyától van”, illetve „a harmadik a Szentlélek, aki az Atyától és a Fiútól van”. Az a két szó, hogy „és a Fiútól” (latinul Filioque) részévé vált a nyugaton rendkívül közkedvelt Athanasziosz-féle hitvallásnak is.

Először Spanyolországban történt meg, hogy a „Filioque” bekerült a Niceai-konstantinápolyi hitvallás szövegébe. Később követték ezt a példát frank és német területen is. A kilencedik században ez olyannyira elterjedt, hogy Kr. u. 809-ben az acheni zsinat kérte a pápától: tegye kötelezővé az egész egyház számára a hitvallásnak ezt a formáját. A pápa ezt elutasította, de a tizenegyedik században végül a római városi liturgiába is bekerült a „Filioque” toldalék.

A görög teológusok felháborodtak azon, hogy a nyugati keresztények hozzányúltak az egyetemes zsinat által szentesített hitvallás szövegéhez. Azt mondták, hogy azt legfeljebb egy újabb egyetemes zsinat változtathatná meg. Eleinte talán inkább a nyugatiak eljárásával volt problémájuk, később azonban a tartalmi kérdés is előtérbe került, és a kelet és nyugat közti feszültségek megtestesítőjévé vált. Kr. u. 1054-ben a vita egyházszakadáshoz vezetett, mely azóta is fennáll. Egy 1439-es firenzei zsinaton létrejött egy megegyezési hitvallási formula, de ez inkább a nyugati felfogáshoz állt közel, és megfelelő felhatalmazások hiányában a megegyezés végül hamar el is vetélt.

Azonos hit, eltérő megközelítések

A kereszténység mindkét ága hitte és vallotta a Szentháromságot, egyetértett abban, hogy Isten egy lényeg (uszia) és három személy (hüposztázisz), és elfogadta a 381-es konstantinápolyi zsinat hitvallását.

A keleti és nyugati szemlélet közötti vita tétje tehát már nem a Szentháromságban való hit vagy nemhit volt. A valóságban a görög és a latin megközelítés közti különbség okozta a félreértéseket, mely könnyen feloldható lett volna, ha nincsen megterhelve egyházpolitikai vitákkal, és a nyugatiak nem a Niceai-konstantinápolyi hitvallás szövegének önkényes megváltoztatásával képviselték volna érveiket. Ahogy lehetséges volt az ó-niceai és új-niceai párt közötti egyesülés a negyedik században, úgy lehetséges lett volna ebben a kérdésben is az egység, ha Athanázioszhoz hasonló nagyságoknak ezekben a századokban is olyan befolyása lett volna még, mint a Szentháromságért folytatott küzdelem hőskorában.

A kappadókiai atyák teológiája és Augusztinus teológiája között nem volt olyan feloldhatatlan különbség, hogy az évszázadokkal később szakadáshoz vezessen. Érvrendszerük más volt ugyan, mondanivalójuk azonban teljesen összhangban volt a bibliai Szentháromsággal. Nézzük meg most a kétféle megközelítést.

1. *A Szentháromság-tan nyugati megközelítése: AZ EGY HÁROM.* Általánosságban azt lehet mondani, hogy a nyugati (latin) szemlélet Isten *egységét* feltételezi, azt tekinti kiindulópontnak. Elsősorban azt igyekszik bemutatni, hogy ez az egy Isten hogyan három; az egy isteni lényegen belül próbál különbséget tenni.

A latin nyelvű teológusok közül először Tertullianusz foglalkozott szisztematikusan a Szentháromság kérdésével, de a nyugati felfogás legmeghatározóbb teológusa Augusztinus volt. Augusztinus került a kappadókiai atyák szóhasználatát, mert úgy érezte, hogy a „hüposztázisz” szó (elsősorban latin fordítása miatt) túlhangsúlyozza az isteni személyek különbözőségét. Részben Tertullianuszt követte, amikor az emberi lélekből vett analógiákat a Szentháromság bemutatására. Azt mondta, hogy ahogyan az emberi élet középpontja az *emlékezet*, másik két képessége pedig a *gondolkodás* és az *akarata*, úgy Istenben is hasonlóan érvényesül az egy isteni lényegen belüli különbözőség, mivel az ő képmására teremtettünk. Az Atya a Szentháromság emlékezte, a Fiú az Atya gondolata (értelme), a Lélek pedig az Atya és a Fiú akarata (vágya), mely kettejüket szeretet-kapcsolattal egybefűzi. A személyek egymástól valóságosan különböznek, Isten benső létének viszonylataiként lehet őket bemutatni. Az Atya, a Fiú és a Lélek az egy isteni lényegen belüli viszonyulások. Az Atya és a Fiú szeretik egymást, szeretetük köteléke pedig a Szentlélek.

Protestáns teológusok teljes egészében magukévá tették Ágoston felfogását, de kevesebb pszichológiai analógiát alkalmaztak. Kálvin az Institutióban kijelentette, hogy semmi újat nem fog mondani a Szentháromsággal kapcsolatban, amit korábban nem mondtak volna el mások. Jonathan Edwards szinte egy az egyben ismétli Augusztinuszt, amikor a Szentlelket az Atya és a Fiú közötti szeretet áradásaként mutatja be.

A görög nyelvű egyház két fő kritikát fogalmazott meg a latin megközelítéssel szemben. Az egyik az volt, hogy az nem megfelelően zárja ki a Szentháromság modalista értelmezését, és Isten egysége mellett nem elég átütő erejű a hármasság gondolata. A másik kritika a Szentlélekkel kapcsolatos. Keleti teológusok az Augusztinuséhoz hasonló metaforákban a Szentlélek elszemélytelenedésének veszélyét látták.

2. *A Szentháromság-tan keleti megközelítése: A HÁROM EGY.* A keleti görög szemlélet a személyek különbözőségét feltételezi, és ezt alapul véve azt igyekszik bemutatni, hogy a három isteni személy hogyan *egyek*. Nüsszai Gergely egy szerencsétlen hasonlata már a triteizmust súrolja, amikor az isteni személyek egységét három apostol emberi természetben való osztozásához hasonlítja.

Andrej Rubljov, a híres orosz ikonfestő Szentháromság-ábrázolása jó példa a keleti megközelítésre. Ismert képén, a Troicán az Ábrahámmal Mamré tölgyesébe érkező három férfit festi meg, de rajtuk keresztül a Szentháromság közösségét mutatja be. A kép arról szól, hogy a három isteni személyt hogyan forrasztja egységgé öröktől fogva létező közösségük. A személyek nincsenek alárendelve egymásnak, minhárman teljesen osztoznak az isteni természetben. Ezt jelöli a mindhármukon látható kék ruhadarab, a kezükben levő királyi pálca, és a fejüket körülövező glória. A személyek nem magányosak, hanem egymásban élnek, létük egymásba hajlik. Ezt nevezték görög teológusok *perikhorészis*nek. A kép baloldalán látható Atya adja a létét a Fiúnak és a Léleknek, a közepén látható Fiú és a jobboldalon megfestett Lélek pedig az Atya felé hajtja a fejét, mintegy visszahajolva a Forráshoz. Az asztal közepén eukharisztikus kehely látható, mely Krisztus halálára utal. A Szentháromság személyeinek egymás közötti szeretete túlszordul a világ felé.

A keleti megközelítésben tehát nagyon fontos a Szentháromság személyei közötti kapcsolat egysége, mert a hármasságból indulnak ki. Nyugati teológusokban gyakran olyan érzetet is hagy ennek az életközösségnek az ilyenfajta bemutatása, mintha már nem is az egy Isten három hüposztáziszáról, hanem három istenről lenne szó. A keleti ortodoxokat körülvevő zsidó és muzulmán világ szemében ez már nem is érzés, hanem tény kérdése.

Az igazság azonban az, hogy mind a nyugatiak, mind a keletiek szilárdan hitték és hiszik ma is, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek három isteni személy, de egyetlen isteni lényeg.

A Szentlélek származásának kérdése

Valódi nézeteltérés - ahogy említettük az elején - a Szentlélek származása kapcsán jött felszínre. Augusztinus elég gyatrán tudott görögül, ezért ha ismerte is a görög írók (Baszileiosz és a két Gergely) könyveit, teljesen más logika alapján közelítette meg Isten belső lényének a kérdését a Szentháromságról írt korszakos művében. Augusztinus eredeti gondolatokkal állt elő, ami gazdagítja az isteni hármasságról alkotott elképzeléseinket, de az is igaz, hogy a különböző logika néha különböző megfogalmazásokhoz - és félreértésekhez - is vezetett.

A görögöknek a *három* volt az alapszám, ezért a Szentháromságon belüli viszonyok és az Istenség forrásának meghatározásánál a *háromból* választottak egyet, így lett az Atya a végső, születetlen, első forrás. A Fiú is és a Lélek is tőle ered. A Fiút az Atya szüli, a Lelket az Atya leheli. A Szentlélek tehát csak az Atyától származik, ahogy a Niceai-konstantinápolyi hitvallás is állítja.

A latinoknak az *egy* volt az alapszám, ezért a Szentháromságon belüli viszonyok leírásakor az *egy* isteni lényegből indultak ki. Isten elsősorban nem az Atya, hanem a Szentháromság isteni lényege. A személyek az ezen belüli viszonyulások. A latinoknak nem volt olyan kritikus kérdés, hogy az Atya legyen a forrás, hiszen nem az Atya, hanem az isteni lényeg volt a kiindulás. A Fiú az Atyától születik, a Fiúnak az Atya a forrása. A Lélek az Atyától és a Fiútól mint közös forrásból származik. Ha a kiindulópont az isteni egység, nem nehéz látni a közös forrást a Szentlélek esetében, így a „filioque” (és a Fiútól) betoldás semmilyen szempontból nem teremt zűrzavart a Szentháromság logikájában, sőt, éppen világosabbá teszi azt.

Az igazán érdekes dolog azonban az, hogy bár a felszínen egymásnak ellentmondó következtetésekre jutottak a keleti és nyugati teológusok, ha közelebbről megvizsgáljuk a levezetéseket, azt látjuk, hogy végeredményben egyáltalán nem is voltak olyan távol egymástól, mint az elsőre látszott!

A görög megközelítést a következőképpen fogalmazza meg Nüsszai Gergely:

„A természet szempontjából semmi megkülönböztetést sem ismertünk el az Istenben, de nem tagadjuk, hogy az ok és okozottság szempontjából van különbség. Csupán ott teszünk megkülönböztetést, hogy az egyiket oknak, a másikat okozatnak valljuk. Az 'okozott' esetében még egy megkülönböztetést teszünk: az egyik 'okozott' közvetlenül az Elsőtől származik; a másik 'okozott' a közvetlenül okozottan keresztül származik az Elsőtől. Így világos, hogy csak a Fiú tulajdonsága az Egyszülöttség, és nem kétséges az sem, hogy a Szentlélek az Atyától való.” (idézet in Nemeshegyi Péter, *A Szentháromság*, 62.o.)

Az ok-okozat Gergelynél természetesen nem teremtést, hanem örökkévaló származási viszonyt jelent. A katolikus teológus, Nemeshegyi Péter a fenti idézet után a következő sémába egyszerűsíti Nüsszai Gergely gondolatmenetét:

*Ok: az Atya; okozott: a Fiú és a Szentlélek;
közvetlenül okozott: a Fiú;
a közvetlenül okozottan keresztül okozott: a Szentlélek.*

Szent Ágoston latin megközelítése más logikával ugyan, de nagyon hasonló következtetésre jut. A Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik, mint egy közös forrásból (nem olyan fontos, hogy az Atya az egyetlen és végső ok). De hozzáteszi a teljesség kedvéért, hogy az Atya az egyetlen, aki se nem származik, se nem születik, a Fiú viszont született forrása a Szentléleknek. Így a Szentlélek *végső* forrása természetesen az Atya. Ez Nemeshegyi Péter szerint nagyon hasonló sémát eredményez, mint Gergelyé:

*Forrás: az Atya és a Fiú;
nem született, végső forrás: az Atya
született forrás: a Fiú
az Atya-Fiú forrásból származott: a Szentlélek.*

A két megközelítés alapvetően ugyanarra a végeredményre jut. Mindkét magyarázatban az Atya a végső forrás, a Fiú pedig közvetítő szerepet játszik a Szentlélek származásában. Láthatjuk tehát, hogy egy kis jóindulattal a keleti szemléletben is elfogadható lehetne a „Filioque” betoldás.

Mit tanulhatunk a kétfajta megközelítésből?

Mind a keleti mind a nyugati szemlélet tartalmaz olyan finom hangsúlyokat, melyek a másik megközelítésből hiányoznak. Éppen ezért a két szemlélet nem kizárja, hanem kiegészíti egymást. Szerencsések vagyunk, hogy a viták feszültsége nélkül elemezhetjük ezeket az álláspontokat, mert így mindkettőből tanulhatunk, és nem kell egyiket sem elveszítenünk.

Mi a nyugati megközelítés előnye? A protestánsok a nyugati szemléletet fogadták el. Ezt részben lehet történelmi és nyelvi okokkal magyarázni, de talán vannak egyéb teológiai okai is. Lehetséges, hogy a protestánsok felismerték, hogy az Ószövetség szigorú monoteizmusa egyértelműbben és felismerhetőbben folytatódik az augusztinuszi Szentháromság-tanban, mint a kappadókiaiak felfogásában. Ez persze csak találgatás. Az is lehet, hogy a reformátorok Krisztus- és megváltás-központúsága döntött. A nyugati megközelítésben ugyanis egyértelműbb az ontológiai és üdvrendi Szentháromság közötti kapcsolat. A Fiú küldi a Szentlelket, mert az tőle is származik. A Lélek munkája elválaszthatatlan a Fiú munkájától, a Szentlélek bennünk végzett munkája pedig Krisztusnak a kereszten végzett főpapi engesztelésétől.

Mit tanulhatunk a görög szemléletből? Mi nyugaton gyakran belecsúszunk egy gyakorlati modalizmusba: nem tudjuk Istent három személy *közösségként* látni. A keleti szemlélettel könnyebben érthető a János 17,20-26:

„De nem értük könyörgök csupán, hanem azokért is, akik az ő szavukra hisznek énbenem; hogy mindnyájan egyek legyenek úgy, ahogyan te, Atyám, énbenem, és én tebenned, hogy ők is bennünk legyenek, hogy elhiggye a világ, hogy te küldtél el engem. Én azt a dicsőséget, amelyet nekem adtál, nekik adtam, hogy egyek legyenek, ahogyan mi egyek vagyunk: én őbenük és te énbenem, hogy tökéletesen egyé legyenek, hogy felismerje a világ, hogy te küldtél el engem, és úgy szeretted őket, ahogyan engem szeretted.” „Atyám, azt akarom, hogy akiket nekem adtál, azok is ott legyenek velem, ahol én vagyok, hogy lássák az én dicsőségemet, amelyet nekem adtál, mert szeretted engem már a világ kezdete előtt. Igazságos Atyám, a világ nem ismert meg téged, de én megismertelek, és ők is felismerték, hogy te küldtél el engem. És megismertettem velük a te nevedet, és ezután is megismertetem, hogy az a szeretet, amellyel engem szeretted, bennük legyen, és én is őbenük”

A keletiek gyönyörűen kidomborítják, hogy Istenben személyek egymás közötti szeretetéről van szó. Isten nincs egyedül! Istennek nem volt szüksége arra, hogy szerethessen valakit, mert Istenen belül három személy örökkévaló szeretete árad. Isten teljesen elégséges önmagának. Ha nem értjük meg a hármasságot - amiben pedig segít a görög Szentháromság-tan -, nem értjük meg Isten benső lényét úgy, ahogy ő öröktől fogva van: Atya, Fiú és Lélek közössége. A modalizmus valóban tévelygés!

* * *

A Szentháromság megismerésekor végsősoron egy titok előtt állunk, ezért az egyetlen helyes hozzáállás az imádat. Hadd fejezzem be éppen ezért egy középkori szerző himnuszával, mely magában foglalja a Szentháromság görög és latin értelmezését is, és mindkettőt egyetlen dicséretté olvasztja:

John Peckham: *Himnusz a Szentháromságról* (Babits Mihány fordítása)

In majestatis solio

Hárman a fenség trónusán
ülnek az égi lakomán;
(mert a magányost a magány
nem vigasztalja igazán).

Mig örök szelleme szemét
magára szegzi az Atya,
fényének tükörére kép
vetődik: egy új-önmaga.

S amint a kép megszületett,
az Egy nincs többé egyedül:
a Születetlen és Szülött
egymásnak társasan örül.

S a Szentlélek ez az öröm
mely összeköt Atyát és Fiút;
s a Három együvé ömöl,
egy fő-fő Jóna összefut.

S annak, ki sohse született,
illón, és aki született,
s a Léleknek, oltárra-tett
szívvvel zengjünk dicséretet!

UTÓSZÓ

*„But now in blood and battles was my youth
And full of blood and battles is my age
And I shall never end this life of blood.”*

(Arnold: Sohrab and Rustum)

Akár nem is lenne szükség utószóra, ha két folyamat nem erősödött volna fel az elmúlt évtizedekben, melyek kapcsolatban állnak a „Szentháromságos” hitért vívott harccal. Az egyiket említettem már a bevezetőben: a kereszténységben végbement doktrinális igénytelenedés folyamata. Ki küzdene olyan dologért, ami nem fontos a számára? És hogy lehetne fontos az, amiről talán már nem is tud? A hitért csak az fog küzdeni, aki megismerte és megtanulta értékelni azt.

Evangéliumi keresztények az elmúlt évszázadokban gyakran egyedül maradtak a csatamezőn, amikor a Biblia igazságainak megvédéséről volt szó. Sok katonájuk jutott idő előtt oda, ahol maga a Bárány legelteti azokat, akik győztesként haltak meg a harctéren. Ez történelem. De vajon élhet-e az evangéliumi kereszténység a múltjából, ha ma már csak a falon rozsdásodnak a kardok és páncélok?

Hol vannak az igehirdetők, akik bevezetik Isten népét az istenismeret gazdagságaiba, hogy újra érezzék a tétjét annak, amit elveszíthetnek? Hol vannak az egyszerű hívők, akik komolyan veszik, hogy nem jó olyan kiskorúaknak maradni, „*akik mindenféle tanítás szelében ide-oda hányódnak és sodródnak az emberek csalásától, tévútra csábító ravaszágától*” (Ef 4,14)? Vajon nem mondhatná-e nekünk is a Zsidókhoz írt levél szerzője, hogy: „*Erről nekünk sok mondanivalónk van, amit nehéz megmagyarázni, minthogy eltompult a hallásotok. Ugyanis ennyi idő múltán már tanítóknak kellene lennetek, mégis arra van ismét szükségetek, hogy titeket tanítson valaki az Isten beszédeinek alapelemeire, mert olyanokká lettetek, mint akiknek tejre van szükségük, nem kemény eledelre.*” (Zsid 5,11-12)?

Az evangéliumi hitnek ma is vannak olyan frontjai, ahol szükség van katonákra. Ha a keresztények eltompult hallással, elbutult fejjel, az alapok alapjait ismerik csak meg, az antikrisztusok könnyedén megnyerik egyik csatát a másik után. Ráadásul úgy, hogy maguk a keresztények ezt észre sem veszik! Szükség van ma is Athanászioszokra! A Bárány harcban áll (Jel 17,14) - odaállunk-e az oldalára? Készek vagyunk-e levetni magunkról a lustaságot és gyávaságot, és kimenni a csataterre? Félő, hogy enélkül védtelenné válunk.

A másik dolog talán még nagyobb súlyú, mint a doktrinális igénytelenség. Ez pedig a doktrinális tévelygés – és éppen a Szentháromság kérdésében! A huszadik század második felében egy meglepő új front nyílt a Szentháromságért vívott harcban, melyet a nemi szerepek radikális újraértelmezése váltott ki. Evangéliumi keresztények nem csodálkoztak különösebben azon, amikor a liberális teológia a baloldali feminista ideológiával is összeházasította a kereszténységet, és olyan új - politikailag korrekt, teológiaiilag eretnek - ötletek születtek, mint az „Isten-Anyá” („Mi Anyánk, aki a mennyekben vagy”), „Jézus Kriszta”, „Atya-Anyá Isten”, és ehhez hasonlók. Evangéliumi keresztények világosan látták, hogy akik Isten lényét a Bibliához képest ilyen radikálisan újraértelmezik, azok semmivel sem kevésbé pogányok, mint az animista törzsek vagy a hindu vallás követői. Evangéliumi keresztények ezen a fronton tehát nem hagyták megtéveszteni magukat.

Amikor azonban az egalitárius szólások behatoltak az evangéliumi kereszténységbe is, és egyre többen kezdték magukat *evangéliumi feministának* nevezni, mégis megtörtént az, amiről evangéliumi őseink korábban álmodni sem mertek volna. Maguk az evangéliumi keresztények nyúltak hozzá a Szentháromság-tanhoz, hogy azt összhangba hozzák az általuk hirdetett egalitárius nemi szerepekkel! Donald Bloesch sokakat meglepett, amikor 1985-ben megjelentette *The Battle for the Trinity* (Harc a Szentháromságért) c. teológiai írását, melyben felhívja a figyelmet arra a veszélyre, melyet a feminista teológia jelent a bibliai (és a keresztény egyház által elfogadott) Szentháromság-tanra. Ezt újabb írások követték.

Geoffrey Wainwright 'The Doctrine of the Trinity: Where the Church Stands or Falls' ('A Szentháromság-tan: melyen áll vagy bukik az Egyház') c. esszéjében megkongatja a vészharangot: „Az idők jelei azt mutatják, hogy - a negyedik századhoz hasonlóan - a Szentháromságról szóló tan központi szerepet fog játszani.” Bruce A. Ware egy tanulmányban szintén értékeli az új kihívásokat, és külön foglalkozik az „evangéliumi” feminista tendenciákkal, melyek a Szentháromság-tant érintik:

„Sok kortárs evangéliumi egalitárius amellett kardoskodik, hogy az egyház őrizze meg az Istenre alkalmazott *férfi* nyelvezetet, de utasítsa el, hogy ez bármiféle tekintélybeli különbséget jelenthet a Szentháromságon belüli kapcsolatokban... Ahol a tan története félrevezetett bennünket, a Szentírás igazítsa helyre tévedésünket. De ha a kortárs újraértelmezések a Szentírás világos tanításaitól eltérnek, legyen bátorságunk arra, hogy kiálljunk az igazsággal az igazságért. Az egyedül igaz és élő Isten dicsősége miatt, aki Atya, Fiú és Szentlélek, csak neki adjuk hűségünket, engedelmisségünket és szeretetünket.” (Bruce A. Ware, 'Tampering With the Trinity: Does the Son Submit to His Father?' /'A Szentháromság megmásítása: alárendeli-e magát a Fiú az Atyjának?'/)

Wayne Grudem rámutat, hogy „evangéliumi” feministáknak az a törekvése, hogy a férfi és nő házasságon belüli egyenlőségét szükségszerűen a *szerepek* egyenlőségének is lássák, az Atya és a Fiú Szentháromságon belüli szerepének újraértelmezéséhez is vezetett. Ahogy láttuk, a keresztény Szentháromság-tan feltételezi a személyek lényegi egyenlőségét és teljes istenségét, de megkülönbözteti a Szentháromságon belüli szerepeket. Nem az Atya engedelmeskedik a Fiúnak, hanem a Fiú az Atyának. Nem a Lélek küldi az Atyát, hanem az Atya és a Fiú küldi a Lelket. A Nemző és az Egyszülött egyenlők istenségükben, de különböznek felcserélhetetlen szerepükben. Pál a férj és feleség kapcsolatát az Atya és Fiú közötti Szentháromságon belüli szerepekhez hasonlítja, és ezzel rámutat a lényegbeli egyenlőség és szerepbeli különbség összeegyeztethetőségére (1Kor 11,3). Ez volt a hagyományos keresztény felfogás, ahogy a híres protestáns teológus, Charles Hodge is megfogalmazta:

„A Niceai tan magában foglalja (1) azt az alapvetet, hogy a Fiú alárendeli magát az Atyának, a Lélek pedig az Atyának és a Fiúnak. Ez az alárendelés azonban nem jelent alsóbbrendűséget... Az itt jelölt alárendelés csak a létmódra és működésre vonatkozik...

A hitvallások egyszerűen csak a Szentírás a Szentháromság-tannal foglalkozó tényeinek jól elrendezett összeállításai. Állítják az Atya, a Fiú és a Lélek személyeinek különbözőségét... és ebből következő tökéletes egyenlőségüket; valamint a Fiú alárendeltségét az Atyának, és a Lélek alárendeltségét az Atyának és a Fiúnak, ami létmódjukat és működésüket illeti. Ezek bibliai tények, melyhez a hitvallások semmit sem tesznek hozzá; és ebben az értelemben fogadta el őket az egyetemes Egyház.” (idézet in W. Grudem, *Systematic Theology*, 252.o.)

„Evangéliumi” feminista teológusok - az egyetemes Egyház hitével ellentétben - újraértelmezték a Szentháromság személyeinek kapcsolatát, és elkezdtek tagadni mindenféle alárendeltséget, melyet szerintük a személyek teljes istensége szükségszerűen kizár. R. és C. Kroeger például az *Evangelical Dictionary of Theology* (Evangéliumi Teológiai Szótár) 'Subordinationism' ('Alárendeltség') c. cikkelyében a következőt írják: „/az 'alárendeltség'/ olyan tan, mely a Fiúnak vagy a Szentléleknek létbeli, státuszbeli vagy szerepbeli alárendeltséget tulajdonít a Szentháromságon belül. Bár számos egyházi zsinat elítélte, ez a tanítás különböző formában az egyház egész története során jelen volt”.

Grudem megjegyzi, hogy ha Kroegeréknek igazuk van, akkor a Niceai hitvallás megalkotásától kezdve minden ortodox hitű keresztény eretnkségekben leledzik, a Fiú és a Lélek *szerepbeli* alárendeltsége ugyanis mindig is része volt az ortodox hitnek! Az ember inkább Kroegerékkal kapcsolatban foghat gyanút, nem ők térnek-e el a hagyományos ortodoxiától egy feminista egalitarizmus kedvéért.

Nem nyugodhatunk tehát, nyitva kell tartanunk a szemünket. A Szentháromságért vívott harcnak még nincs vége, és talán nem is lesz, míg a Fiú vissza nem jön Egyházáért. Erős evangéliumi kereszténységre van szükség ma is. Vértessük fel az elménket, a vakolókanál mellé vegyünk egy kardot is, és „küzdjünk a hitért, mely egyszer s mindenkorra a szentekre bízott”!